
Filip Katanić, dipl. prav.
doktorand Fakulteta hrvatskih studija
katani.filip@gmail.com

Primljeno/Received: 11. VII. 2024.
Prihvaćeno/Accepted: 1. VIII. 2024.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Pregledni rad
Review article
DOI: 10.47325/zj.7.8-9.5

UDK 94(470:477)

IZVORIŠTE DANAŠNJEG ORUŽANOG SUKOBA IZMEĐU UKRAJINE I RUSIJE.

Ukrajina i Rusija tijekom Prvog svjetskog rata i neposrednog poraća¹⁸⁴

Sažetak: U ovome se radu komparativnom metodom, na osnovi objavljenih izvora, obrađuje izvorište današnjeg oružanog sukoba između Ukrajine i Rusije. Izvorište toga sukoba potječe iz razdoblja Prvog svjetskog rata i neposrednog poraća. U ovome razdoblju su se, kada govorimo o odnosu Ukrajine i Rusije, dogodile velike promjene na političkoj karti svijeta: raspad Ruskog Carstva, nastanak država-sljednica na nekadašnjem teritoriju Ruskog Carstva, od kojih je jedna bila i Ukrajina te naposljetku nastanak Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika u čijem sastavu je Ukrajina bila do 1991. godine. Budući da je ishod Prvog svjetskog rata, pored ishoda vojnih operacija na tri glavna bojišta¹⁸⁵ ovisio i o sudbini Ukrajine, odnos Ukrajine i Rusije se u jednakoj mjeri danas kao i 1918. godine, našao u središtu svjetske politike kao važan faktor međunarodnih odnosa.

¹⁸⁴ Ovaj rad je prethodno objavljen kao prilog u *Specijalu* Večernjeg lista iz Zagreba od 6. ožujka 2022. godine „Ukrajina. Stoljeća borbe za slobodu“. Prilog je objavljen u tri tematska dijela od 35. do 49. stranice navedenoga izdanja u obliku novinskog članka bez navođenja izvora i literature. U ovome se radu na osnovi novih istraživanja i na osnovi u međuvremenu objavljene literature, na znanstveni način i znanstvenom metodologijom izlaže porijeklo današnjeg oružanog sukoba između Ukrajine i Rusije s posebnim naglaskom na odnos Ukrajine i Rusije s državno-pravnog aspekta neposredno prije, tijekom i u neposrednom poraću Prvog svjetskog rata.

¹⁸⁵ Posljednje ratne godine 1918. su dva zaraćena vojno-politička bloka, Sile Antante (Velika Britanija, Francuska, Belgija, Italija, Sjedinjene Američke Države, Srbija, Crna Gora, Rumunjska, Japan, Grčka itd.) i Centralne sile (Njemačka, Austro-Ugarska, Bugarska i Osmansko carstvo) bila sukobljena na tri glavna bojišta. Na Zapadnom bojištu su se sukobile vojske Antante s jedne s njemačkom vojskom (na kraju rata i austrougarskom vojskom) s druge strane. Na Talijanskom bojištu su se vojske Antante sukobile s austrougarskom vojskom. Na Balkanskom bojištu su se vojske Antante

Ključne riječi: Rusko Carstvo, Ukrajina, Rusija, Prvi svjetski rat, Mir u Brest-Litovsku 1918., Ustav RSFSR

Uvod

Za razumijevanje odnosa Ukrajine i Rusije danas, kao dva subjekta međunarodnog prava, dvije samostalne države koje su od 24. veljače 2022. godine u otvorenom oružanom sukobu, potrebno je istaknuti geopolitički kontekst u kojem se nalazilo Rusko Carstvo na početku 20. stoljeća u čijem sastavu su se nalazile današnje samostalne države Rusija i Ukrajina. Njihov povijesni i državno-pravni status u nekadašnjem Ruskom Carstvu nije bio isti. Njihovi vanjski odnosi danas su posljedica njihove zajedničke povijesti kao dijela Ruskog Carstva. U ovome kontekstu njihov današnji sukob ima izvorište u Prvom svjetskom ratu kada je došlo do raspada Ruskog Carstva i proglašenja samostalne Ukrajine. Međutim, Boljševičkom je revolucijom koja je zahvatila teritorij nekadašnje carske Rusije nametnuta koncepcija boljševičke državnosti i shvaćanje pojma države i Rusiji i Ukrajini, kao i preostalim državama-sljednicama nekadašnjeg Ruskog Carstva koje su se nakon Prvog svjetskog rata našle u sastavu nove države, Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (skraćeno SSSR).

Danas je Rusija jedna od značajnih svjetskih sila, globalni faktor s najvećom kontinentalnom masom, tj. državnim teritorijem na svijetu koji se prostire na 17 045 400 km². Prema popisu stanovništva iz 2006. godine, u današnjoj Rusiji živi 145 166 731 stanovnika, od čega 2/3 u europskom, a 1/3 u azijskom dijelu Rusije.¹⁸⁶ Današnja Ukrajina se nalazi na jugozapadnoj granici Rusije. Obuhvaća površinu od 603 549 km². Ukrajina danas predstavlja bitan, regionalni politički faktor s aspiracijama za pristup Europskoj Uniji i Sjevernoatlantskom vojnom savezu (NATO). Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2020. godine, u Ukrajini danas živi 44 264 176 stanovnika od čega 41 902 416 stanovnika na području Ukrajine, a ostatak na području poluotoka Krima i grada Sevastopolja „koji su se, međunarodno nepriznato, odvojili od Ukrajine 2014. godine“.¹⁸⁷

sukobile s bugarskom, austrougarskom i njemačkom vojskom, a na bojištu Bliskog Istoka su se sukobile vojske Antante i arapska ustanička vojska s jedne strane s Osmanskom vojskom s druge strane. Na Istočnom su bojištu na kojem su bile sukobljene vojske Centralnih sila s rumunjskom i ruskom vojskom nakon potpisivanja mira u Brest-Litovsku (3. ožujka 1918.) i Bukureštu (7. svibnja 1918.) vojne operacije prestale.

¹⁸⁶ „Rusija (Rossijska Federacija)“, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, str. 491.

¹⁸⁷ Ukrajina. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 12.8.2024. <<https://enciklopedija.hr/clanak/ukrajina>>.

Carska Rusija je na početku Prvog svjetskog rata 1914. godine obuhvaćala područje od 20 000 000 km² na kojem je živjelo 171 000 000 stanovnika.¹⁸⁸ Ovaj ogroman državni teritorij carske Rusije je prometno i industrijski zaostajao za zapadnom Europom i ostatkom svijeta. Većina ruskog stanovništva je bila siromašna u usporedbi sa stanovništvom zapadne Europe dok su mehanizmi ruskog tržišta i trgovine bili manje razvijeni u usporedbi s drugim industrijskim silama, poput Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Sjedinjenih Američkih Država u navedenome razdoblju. To je bio stanoviti paradoks jer je carska Rusija bila zemlja bogata industrijskim sirovinama, obnovljivim energetske izvorištima i hranom. Glavni nedostaci nemogućnosti realizacije svojih proizvodnih potencijala su bili ogroman državni teritorij koji je bio slabo prometno povezan, struktura stanovništva koje je većinom bilo siromašno, seljačko stanovništvo u vlasništvu plemstva. Ogromnom masom seljaka-mužika do 1861. godine, kada je carskom uredbom ukinuto kmetstvo što se u povijesti carske Rusije naziva *Oslobođenje mužika*, vladalo je plemstvo koje je činilo manje od 1 % stanovništva carske Rusije. Tako je do 1861. godine u vlasništvu 120 000 pripadnika plemstva bilo 24 000 000 mužika, seljaka s praktički robovskim statusom.¹⁸⁹

Tijekom Prvog svjetskog rata, od ukupno 171 milijuna stanovnika Rusije, čak 120 milijuna je bilo seljaka, odnosno poljoprivrednika koji su živjeli od zemlje. Zbog toga je razloga britanski pisac i novinar William Barnes Steveni¹⁹⁰ napisao u svojoj knjizi *Ruska vojska iznutra* da je „ruski seljak bio kraljeznica ruske carske vojske u Prvom svjetskom ratu“.¹⁹¹ Uz navedeno, nedostatak suvremenih tehnologija u proizvodnji i kvalificiranih radnika koji bi proizveli konkurentne proizvode na svjetskom tržištu kojim bi se industrijski kapital akumulirao u Rusiji, bili su glavni razlozi zaostalosti Ruskog Carstva za državama zapadne Europe i vodećim industrijskim državama svijeta poput Velike Britanije, Francuske, Njemačke i Sjedinjenih Američkih Država na polju industrijske proizvodnje prije Prvog svjetskog rata, unatoč činjenici da se broj industrijskih radnika od oslobođenja mužika 1861. do 1913. godine učetverostručio. Tako je 1913. godine u velikim industrijama bilo zaposleno 2 400 000 radnika i radnica, u manjim industrijama, primjerice građevinskoj, prijevozu, komunikacijama i služinčadi u kućanstvima 7 000 000 radnika i radnica te 4 500 000 nadničara u poljoprivredi.¹⁹²

¹⁸⁸ Quincy Wright, *A Study of War*, sv. 2, str. 671.

¹⁸⁹ Šefko KURTOVIĆ, *Opća povijest prava i države*. II., str. 255.

¹⁹⁰ James William Barnes Steveni (1859. - 1944.) bio je britanski novinar i pisac koji je od 1887. godine živio u Petrogradu i podučavao engleski jezik. Za vrijeme Prvog svjetskog rata, bio je dopisnik britanskih novina *Daily Chronicle* u kojima je svakodnevno izvještavao o prilikama u Rusiji tijekom Prvog svjetskog rata. Autor je devet knjiga o ruskim temama od kojih je *Ruska vojska iznutra* (1914.) vrijedan povijesni izvor o carskoj ruskoj vojsci s početka Prvog svjetskog rata.

¹⁹¹ William BARNES STEVENI, *The Russian Army From Within*, str. 29.

¹⁹² Robert SERVICE, *Povijest suvremene Rusije*, str. 47.

S druge strane, niti građanski sloj carske Rusije nije mnogobrojan pa tako na početku Prvog svjetskog rata 1914. godine svega 10 % stanovništva živi u gradovima, a ostatak živi na selu i veleposjedima knezova. Tako unatoč intenzivnoj industrijalizaciji od 1880-ih godina, koja je potaknula migraciju stanovništva sa sela u gradove, samo 17 000 000 ruskih stanovnika živi u gradovima, a ostatak na selu dok je radništvo koncentrirano u samo nekoliko industrijskih gradova i to u europskom dijelu Rusije. Radi ovakve velike gospodarske, etnografske, socijalne i zemljopisne raznolikosti Ruskog Carstva, jedinstven nacionalni identitet je u godinama prije Prvog svjetskog rata temeljen na konceptu *grazhdanstvennost*-i, odnosno standardiziranom, univerzalnom građanskom poretku za sve stanovnike Carstva. Stoga se na stanovnike Carstva gledalo u cijelosti kao ne jedno jedinstveno civilno društvo, organsku cjelinu u kojoj svakom pojedincu pripadaju građanska prava i obveze. Nastojanja izgradnje ovakvog civilnog društva u Ruskom Carstvu potječu od reformi carice Katarine Velike, no dobile su značajan poticaj u ruskoj javnosti nakon oslobođenja mužika 1861., čime se i sam proces izgradnje carskog građanskog društva ubrzao.¹⁹³

Velika strategija¹⁹⁴ Ruskog Carstva se od vremena cara Alekseja I. Mihajloviča¹⁹⁵ do pada carizma 1917. godine temeljila na načelu širenja države u teritorijalnom smislu u svim smjerovima, dok je u administrativnom smislu povećanje države značilo povećanje državnog aparata imenovanjem većeg broja državnih službenika i visokih državnih dužnosnika koji su predstavljali Rusko Carstvo po svijetu. Za vrijeme vladavine cara Alekseja I. Mihajloviča, carska Rusija je stekla novih 8 500 000 km² teritorija, prvenstveno osvajanjima na zapadu i jugu u ratovima protiv Švedske, Poljske i Osmanskoga Carstva. Aleksej I. Mihajlovič je podupirao ustanak kosačkog atamana Bogdana Hmeljnickog protiv poljske vlasti u Ukrajini 1648. godine te pripojio Ukrajinu i Sibir Rusiji. On je bio prvi ruski vladar koji je cjelovito artikulirao navedenu rusku

¹⁹³ Ur. Dominic LIEVEN, *The Cambridge History of Russia. Volume II. Imperial Russia 1697-1917*, str. 56.

¹⁹⁴ Velika strategija jedne države nadilazi običnu strategiju. Velika strategija rješava strateške, političke, diplomatske i sigurnosne izazove s kojima se jedna država suočava u jednom vremenskom razdoblju s ciljem postizanja trajne sigurnosti i eliminiranja prijetnje na svojim granicama za dulje vrijeme, otprilike 50 godina. Veliku strategiju čini spoj državnih instrumenata i individualnih vještina kojim se služe državnici, diplomati i vojskovođe jedne države u praktičnom rješavanju pitanja kako jedna država s ograničenim materijalnim i ljudskim sredstvima, okružena drugim neprijateljskim državama u nepovoljnim geopolitičkim prilikama, može učinkovito riješiti brojne strateške izazove u svoju korist koji joj se istovremeno nameću u međunarodnim odnosima. Velika strategija je determinirana zemljopisnim (geopolitičkim) položajem države, brojem i strukturom stanovništva, ekonomskim i proizvodnim mogućnostima, njenim vojnim potencijalima i položaju u međunarodnom poretku.

¹⁹⁵ Aleksej I. Mihajlovič (Moskva, 19. ožujka 1629. – Moskva, 8. veljače 1676.). Ruski car od 1645. do 1676. godine.

geopolitičku viziju širenja države u svim pravcima. To se trebalo postići razvojem proizvodnih snaga ruske države u vojne svrhe, posebno metalurgije i manufakture, i ustrojem ruske vojske prema modernom modelu zapadnih europskih sila.¹⁹⁶

Ovakva je strategija nastavljena sve do pada carizma 1917. godine i to kolosalnim tempom. Rusija je godišnje u prosjeku osvajala novih 100 000 km² teritorija, a do 1903. godine se proširila i na područje današnje Koreje, Mongolije i sjeverne Kine. Te se godine američki pisac Henry Adams¹⁹⁷ susreo s ruskim veleposlanikom u Washingtonu. Nakon razgovora, Adams je zapisao dojmove iz ovoga susreta, posebno istaknuvši *credo* ruske političke misli: „Njegova se čitava politička filozofija, kao i svih Rusa, sastojala u ideji da Rusija snagom svoje inercije mora, ali naprosto mora, skršiti sve što joj stoji na putu. Kada Rusija pregazi susjedne narode, ona apsorbira njihove energije u svoj sustav običaja i rase koji, niti car niti seljak ne može promijeniti ili pokušati promijeniti u bilo kakav ekvivalent Zapadu“.¹⁹⁸

Politika osvajanja novih teritorija i njihovog apsorpiranja u politički, gospodarski, duhovni i kulturni krug Ruskog Carstva je od kraja 18. st. do pada carizma nosila obilježja agresivne rusifikacije. Ovakva je politika podrazumijevala isključivanje ne-ruskih naroda iz političkog, gospodarskog, duhovnog i kulturnog života Carstva. Osobito su diskriminirani ovakvom politikom pripadnici židovske vjeroispovijesti i židovskoga naroda. Car Nikola II. je tijekom svoje vladavine krivio Židove za poraz Rusije u Rusko-japanskom ratu i za nered u neposrednom poraću koji su zahvatili carsku Rusiju. On je smatrao da je došlo vrijeme obnove ruske države i društva na jedinstven ruski način, koji je podrazumijevao jedinstvo cara i svih Rusa kao u srednjem vijeku. U tu svrhu je provodio mjere agresivne rusifikacije teritorija Ruskoga Carstva. U školama, vojsci i upravi je uveden ruski jezik kao službeni jezik komunikacije,¹⁹⁹ dok se u pograničnim gubernijama, napose u Ukrajini koja je graničila s ruskim neprijateljem Austro-Ugarskom, naseljavalo etničke Ruse.

Nadalje, car Nikola II. Romanov je aktivno podupirao rad Ruske pravoslavne crkve, poticao rad misionara i svećenika Ruske pravoslavne crkve gradeći ruske pravoslavne crkve na teritoriju Ukrajine, Bjelorusije i Ruske Poljske. Pored navedenoga, car je podignuo kvote za

¹⁹⁶ John P. LEDONNE, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650.-1831.*, str. 37.

¹⁹⁷ Henry Brooks Adams (16. veljače 1838. – 27. ožujak 1918.) je bio američki povjesničar i književnik iz američke obitelji Adams iz koje su došla dva predsjednika Sjedinjenih Američkih Država. Profesor srednjovjekovne povijesti na američkom sveučilištu Harvard od 1870. do 1877. godine. Njegova najpoznatija knjiga je *Povijest Sjedinjenih Američkih Država 1801. - 1817.*, prvi puta objavljena 1891. godine u New Yorku.

¹⁹⁸ Henry KISSINGER, *World Order*, str. 53.

¹⁹⁹ Primjerice, u Austro-Ugarskom Carstvu su od 1867. do 1918. godine njemački i mađarski bili službeni jezici u upravi i vojsci ali je svakodnevni jezik službe (*Dienstsprache*) u domobranskim postrojbama ugarskoga domobranstva, sudstvu i upravi bio hrvatski.

obrazovanje na sveučilištima na području Ruskog Carstva za Židove i druge ne-ruske narode, tolerirajuće nasilje prema pripadnicima židovskog naroda (pogromi). Naposljedku, smanjen je broj predstavnika ne-ruskih naroda u Dumi vođenjem politike suzbijanja nacionalnih stranaka i pokreta, posebice ukrajinskih.²⁰⁰

Iz navedenoga je razvidan jedinstven pogled ruskih careva na svjetski poredak, u kojem je carska Rusija predstavljala politički entitet izrazite duhovne dimenzije, i uloga carske Rusije u međunarodnim odnosima. Ruski se car smatrao nasljednikom bizantskih careva, zaštitnikom pravoslavnih, istočnih kršćana i živim zakonom svih Rusa. Vladao je bez ustava, parlamenta i bilo kakvih ograničenja svoje osobne vlasti. Osim političkih razloga, osobna vlast ruskog cara na čitavom području Ruskog Carstva počivala je i na ekonomskim razlozima. Robert Service u svojoj knjizi *Povijest suvremene Rusije* ovako to objašnjava: „Monarhija je htjela zadržati svoja prava i povlastice time što srednjoj i višoj klasi nije dopuštala osnivanje organizacija neovisnih od vlasti... Razna profesionalna udruženja bila su podvrgnuta stalnom nadzoru i zastrašivanju i nisu smjela pred cara sa svojim zahtjevima. I industrijalci i bankari bili su nervozni jer su njihove organizacije bile ograničene na lokalne aktivnosti; carizam je pazio da ostanu slabe dajući prednost jednima na račun drugih. Carska Rusija nije dopuštala razmahivanje autonomne građanske aktivnosti. Dakle, društvo se prije Prvoga svjetskog rata tek bilo počelo transformirati, dok se glavnina ekonomskih odnosa u Ruskom Carstvu još odvijala u okvirima tradicije: trgovci, sluge, kočijaši i konobari živjeli su isto kao i proteklih desetljeća... I u tvornicama s najsuremenijim, uvoznim strojevima osnova proizvodnje još je bio fizički rad.“²⁰¹

Ovakav politički i gospodarski razvoj Ruskog Carstva autokratskog tipa imao je i praktičan razlog. Ogroman državni teritorij carske Rusije je primorao ruske careve na osobno izvršavanje vlasti zbog učinkovitog provođenja najvažnijih državnih odluka u kratkom roku. Priroda pluralističkog sustava je zahtijevala proces donošenja i provođenja odluka, dok je kolektivnom zakonodavnom ili izvršnom tijelu također bilo potrebno da prema zakonskim normama i procedurama donosi odluke od najvažnijeg značaja za državu, za što je opet bilo potrebno određeno vrijeme. Upravo iz razloga učinkovitosti i ekspeditivnosti, u carskoj Rusiji je ovakve odluke mogao donositi samo jedan čovjek na vrhu države, a to je bio ruski car. Kako bi se osiguralo da se odluke s vrha doista i provode i bitno skрати vrijeme njihove provedbe, Rusko Carstvo je adaptiralo staro rimsko načelo *Quod principi placuit, leges habem vigorem* prema svojim potrebama. Na ovaj su način odluke ruskih careva predstavljale neopoziv i najviši zakon na državnom teritoriju Ruskog Carstva, izvor prava i pravедnosti za sve njegove podanike, mjerilo i temelj pravnog poretka.

²⁰⁰ Ur. Ronald Grigory SURY, *The Cambridge History of Russia. Volume III. The Twentieth Century*, str. 90.

²⁰¹ SERVICE, *Povijest suvremene Rusije*, str. 47.

Navedeno dokazuje sljedeći primjer. Ruska carica Katarina Velika²⁰² napisala je 1796. godine politički legat svojim nasljednicima. U ovome legatu je ona istaknula: „Veličina carstva zahtijeva da se jednoj osobi povjeri apsolutna vlast. Najbrže je moguće da se poslovi obavljaju na ovaj način, jer odgode i velike udaljenosti stvaraju velike probleme. Svaki drugi oblik vladavine ne samo da bi bio štetan već i pogibeljan za Rusiju.“²⁰³

Katarina Velika se poput svojih prethodnika na ruskom prijestolju vodila praktičnom logikom. Budući da je u njenom carstvu, tako velikog teritorijalnog opsega, trebalo jako dugo vremena da odluke s vrha i zapovijedi o vojnim pitanjima iz ruske prijestolnice Sankt Peterburga stignu u udaljene ruske gubernije²⁰⁴ u istočnim i jugoistočnim dijelovima azijskoga dijela Ruskog Carstva, a zbog nerazvijene infrastrukture u ruskoj unutrašnjosti komunikacija je bila otežana pa je prijenos odluka s vrha bio nestabilan i nepouzdan sve do pojave željeznice, telegrama i telefona potkraj 19. st., u carskoj Rusiji nisu stvoreni uvjeti za razvoj lokalne uprave i samouprave ili nekih autonomnih područja.

Sve navedeno je pridonijelo razvoju „posebne ruske duše“ kako ističe Henry Kissinger u svojoj knjizi *Svjetski poredak*, objašnjavajući kako je državno-pravni razvoj Ruskog Carstva oblikovao političku svijest ruskog čovjeka. S tim u vezi Kissinger piše: „Rusija je kombinirala moć i prostranstva istoka s blagodatima zapada i moralnom snagom istinske religije, a Moskva, „Treći Rim“ koja će naslijediti pali Bizant sa svojim carem kao jedinim i isključivim nasljednikom cezara Istočnoga Rima i poglavara crkve i crkvenih konferencija koji su činili temelj kršćanske vjere, odigrat će odlučujuću ulogu nagovještavajući novo doba globalne pravde i bratstva.“²⁰⁵

Tako je sve do modernoga doba temelj državno-pravnog ustrojstva carske Rusije predstavljao veliko-kneževski državni aparat koji je omogućio jačanje centralne vlasti ruskog cara. Ovaj se aparat razvio iz uprave velikih zemljišnih posjeda ruskih kneževa. Veliki ruski kneževi s vremenom preuzimaju obavljanje upravnih poslova iz nadležnosti državne uprave na područjima svojih velikih zemljišnih posjeda. Na ovaj način kombiniraju svoje privatne ovl-

²⁰² Katarina II. Romanov, „Katarina Velika“ (Stettin, današnji Szczecin u Poljskoj, 2. svibnja 1729. – Carsko Selo kraj Sankt Petersburga, 17. studeni 1796.) je bila ruska carica od 1762. do 1796. godine. Stekla je naziv „majka domovine“ zbog širenja Ruskog Carstva u uspješnim ratovima protiv Osmanskoga Carstva, diobe Poljske s Austrijom i Pruskom i širenja ruskog utjecaja u međunarodnim odnosima i trgovini.

²⁰³ KISSINGER, *World Order*, str. 56.

²⁰⁴ Uredbom iz 1864. godine ustrojene su lokalne samoupravne jedinice Ruskog Carstva na razini gubernije i kotara. Vlast u ovim samoupravnim jedinicima su vršile skupštine koje se zovu zemstva. Ove skupštine su bile podvrgnute državnoj upravi u cijelosti, pa se nije radilo o klasičnom modelu samouprave po načelu reprezentacije jer im je nadležnost bila ograničena. Gubernijom je upravljao u ime cara gubernator.

²⁰⁵ KISSINGER, *World Order*, str. 58.

sti da vode upravu na svojim veleposjedima s državnim ovlastima da obavljaju javnopravne poslove iz nadležnosti državne uprave na područjima svojih veleposjeda. Miroslav Brandt u knjizi *Povijest Rusije u srednjem vijeku* ističe kako se ovakvim ustrojem lokalne državne uprave razvila snažna kneževska, lokalna samouprava zato što je u isto vrijeme kneževski dvor predstavljao politički centar državne uprave na svojem teritoriju i gospodarski centar kneževog vlastelinskog gospodarstva, integriran u državni gospodarski sustav carstva. Spajanjem navedenih nadležnosti u osobi velikoga kneza, kneževska je vlast „stekla materijalna i ljudska sredstva kojima je mogla ostvariti politiku centralizacije. Na ovoj je osnovi knez u isto vrijeme bio nositelj prava javne vlasti i veliki zemljoposjednik. Sredstva kojima je raspolagao u jednoj ili u drugome svojstvu od tih dvaju oblika svoje djelatnosti uzajamno su se isprepletala i pomagala“.²⁰⁶

Državno-pravni status Ukrajine u Ruskom Carstvu od početka 20. st. do Prvog svjetskog rata

Nakon poraza carske Rusije u Rusko-japanskom ratu 1904. - 05. ogroman je teritorij Ruskog Carstva zahvatio val pobuna, radničkih štrajkova, građanskog nezadovoljstva, seljačkih nemira i sabotaža, osobito u ruskoj carskoj vojsci. Ova državna kriza je dala poticaj ukrajinskoj samosvijesti i izražavanju težnji za samostalnom državom. U ovome povijesnom trenutku je nastala ideja za stvaranjem samostalne Ukrajine izvan teritorija Ruskoga Carstva. Posebno zato što je Ukrajina od kraja 18. st. pa do pada carizma u carskoj Rusiji 1917. godine bila podijeljena između austrijskog i ruskog dijela Ukrajine.

Austrijski dio Ukrajine je obuhvaćao istočni dio Galicije, austrougarske krunske zemlje koja se od 1867. do 1918. godine nalazila u austrijskome dijelu Austro-Ugarske. Austrijska je Galicija bila podijeljena na zapadni dio s gravitacijskim središtem Krakova i većinskim poljskim stanovništvom i istočni dio s gravitacijskim središtem Lemberga (današnji Lavov u zapadnoj Ukrajini. Lv'iv u današnjoj Ukrajini) i većinskim ukrajinskim stanovništvom. Područje nekadašnje austrijske Galicije danas obuhvaća državni teritorij četiriju samostalnih europskih država: manji dio teritorija sjeveroistočne Češke, južnu i jugoistočnu Poljsku, sjevernu Slovačku i zapadnu Ukrajinu. Glavni grad ove nekadašnje austrijske Galicije je bio Lemberg (današnji Lavov u današnjoj zapadnoj Ukrajini, ukr. L'viv). Lemberg, odnosno Lavov ili Lv'iv je 1914. godine bio važno političko, vojno, kulturno i prometno središte Austro-Ugarske Monarhije te sa svojih 200 000 stanovnika četvrti najveći grad po broju stanovnika Austro-Ugarske Monarhije nakon Beča, Budimpešte i Praga.²⁰⁷

²⁰⁶ Miroslav BRANDT, *Povijest Rusije u srednjem vijeku*, str. 94.

²⁰⁷ Larry WOLFE, *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, str. 357.

Galicija je tijekom Prvog svjetskog rata bila bojišnica na kojoj su se sukobile ruska vojska s jedne te austrougarska i njemačka vojska s druge strane. Galicija je do 1918. godine površinom bila gotovo za jednu trećinu veća od Hrvatske. Sa svojih 77 300 km² i 8 025 675 stanovnika činila je 12 % teritorija Austro-Ugarske Monarhije i 15 % cjelokupnog austrougarskog stanovništva.²⁰⁸ U strukturi stanovništva Galicije se 45 % stanovnika izjasnilo Poljacima rimokatoličke vjere, 45 % Ukrajinacima unijatske vjere, a 10 % Židovima židovske vjeroispovijesti.²⁰⁹ Prema posljednjem, predratnom popisu stanovnika u Austro-Ugarskoj iz 1911. godine, u Galiciji je živjelo 3 800 000 Poljaka, 3 200 000 Rutena ili Ukrajinaca, 872 000 Židova i 90 000 Nijemaca.²¹⁰

Pored navedenih etničkih i nacionalnih skupina koje su nastanjivale austrijsku Galiciju, živjela je i češka, slovačka i ruska nacionalna manjina. Najvažnija među navedenima je bila ruska nacionalna manjina koja se nazivala Rusini ili Malorusi. Rusini ili Malorusi su manjinski ruski narod pravoslavne vjere koji pripada Ruskoj pravoslavnoj crkvi i govori ruskim književnim jezikom. Za razliku od Ukrajinaca istočne Galicije koji su imali svoj nacionalni politički program, ali su uglavnom bili lojalni Habsburgovcima i dvojnoj strukturi Austro-Ugarske, politički vođe Rusina u istočnoj Galiciji su obilato primali novčana sredstva od ruske države i gledali na Rusiju, stožernu državu pravoslavlja, kao političko gravitacijsko težište za ostvarenje svojih nacionalnih aspiracija, a ne na Austro-Ugarsku. Prema podacima austrougarske obavještajne službe, mnogi su rusinski vođe u godinama prije Prvog svjetskog rata otvoreno vršili radnje koje bi se mogle smatrati subverzivnim ili izdajničkim prema Austro-Ugarskoj. Osim masovnih prijelaza Rusina katoličke vjere, pro-habsburški nastrojenih u sklopu Unijatske crkve na istočno (rusko) pravoslavlje, zabilježeni su i mnogobrojni slučajevi špijunaže Rusina u korist carske Rusije. Tako se u razdoblju od 1907. do 1913. godine broj špijuna koji su u korist Rusije djelovali na području Galicije povećao za deset puta.²¹¹

Politički su se u Galiciji sukobljavali Poljaci i Ukrajinci kao najbrojnije etničke skupine. Premda su Poljaci činili manje od polovice stanovništva Galicije, oni su politički dominirali Galicijom jer su poluge vlasti bile u rukama poljskog plemstva i političara. Poljsko plemstvo je bilo vlasnik najvećeg dijela zemlje u Galiciji i tako upravljalo Galicijom. Službeni jezik u upravi je od 1869. godine bio poljski, a ne njemački, kao u ostatku austrijskog dijela Monarhije. Poljski ministar bez lisnice iz Galicije je bio član austrijske vlade kao predstavnik galicijskih interesa. Međutim, u stvarnosti je on zastupao interese poljskog plemstva u Galiciji, a ne svih stanovnika Galicije. Također, u galicijskom su parlamentu, koji je nosio poljski naziv *Sejm* (hrvatski Sabor), Poljaci činili većinu i kontrolirali izborni cenzus.

²⁰⁸ Filip KATANIĆ, *Galicija 1914. Pravi rat, Hrvati i sudbonosna bitka Austro-Ugarske*, str. 12.

²⁰⁹ WOLFE, *The Idea of Galicia*, str. 6.

²¹⁰ Alexander WATSON, *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914 – 1918*, str. 182-183.

²¹¹ WATSON, *Ring of Steel*, str. 20.

Protutežu Poljacima u Galiciji su činili Ukrajinci, odnosno Ruteni. Ruteni su pretežito živjeli u istočnim dijelovima Galicije. Među ukrajinskim pučanstvom Galicije je nacionalna samosvijest o posebnosti Ukrajinaca bila snažno razvijena, dok su nacionalno orijentirane političke stranke Ukrajinaca uglavnom pobjeđivale na izborima u Galiciji. Ukrajinski nacionalni interesi su bili dobro zastupljeni u Carevinskom vijeću u Beču (njem. *Reichsrat*, što je bio austrijski parlament) kad je na izborima u Galiciji 1911. godine izabrano 28 ukrajinskih zastupnika u Carevinsko vijeće. Međutim, ovi su izbori prošli u neredima na lokalnom nivou kada je poljski kandidat pobijedio ukrajinskog jer ukrajinskim glasačima nije omogućen pristup biračkom mjestu u gradu Drohobič. Policija i vojska su pucali na ukrajinske prosvjednike koji su zahtijevali da ih se pusti na biračko mjesto. U ovome incidentu je poginulo 26 ljudi, među kojima i žene i malodobna djeca.²¹²

Uz navedeni primjer koji pokazuje kako nacionalna prava Ukrajinaca Galicije, odnosno austrijske Ukrajine, nisu bila zadovoljena u potpunosti, navodi se primjer jezika na sveučilištu u Lembergu. Ovdje se u akademskom obrazovanju koristio poljski a ne ukrajinski jezik. Zbog toga su se ukrajinski studenti 1908. godine pobunili, u demonstracijama porazbijali interijer sveučilišta u Lembergu i zahtijevali osnivanje novog sveučilišta na kojem bi se obrazovanje vodilo na ukrajinskom jeziku, uz postojeće koje je bilo na poljskom. Ukrajinski studenti u Galiciji su svoje ideje crpili iz knjige *Galicija i Ukrajina* koju je napisao Mihajlo Gruščevski,²¹³ vođa ukrajinskog nacionalnog pokreta u Galiciji (austrijskom dijelu Ukrajine) i jedan od vođa revolucije u ruskom dijelu Ukrajine 1905. godine.

Gruščevski je smatrao da je postojanje Galicije u sastavu Austro-Ugarske glavna prepreka stvaranju samostalne Ukrajine upravo zbog poljske dominacije u Galiciji i položaja Galicije kao austrijske krunske zemlje u dvojnoj strukturi Austro-Ugarske. Prema njemu, „U interesu je Galicije približavanje Ukrajini radi sigurne budućnosti i oslobođanje od postojećeg ropstva i bijede“.²¹⁴

U veljači 1914. godine, samo šest mjeseci prije početka Prvog svjetskog rata, Poljaci i Ukrajinci su postigli povijesni politički sporazum. Ovim su sporazumom Ukrajincima bila zajamčena 62 zastupnička mjesta u *Sejmu*, od ukupnih 228, kao i predstavništvo u svim važnim političkim i gospodarskim odborima. Iako je i ovaj broj ukrajinskih zastupnika u *Sejmu* bio premalen u odnosu na broj ukrajinskih stanovnika Galicije, opet je ovaj korak predstavljao značajan napredak u poljsko-ukrajinskim odnosima. Ovaj sporazum nikada nije stupio na snagu zbog izbivanja Prvog svjetskog rata i vođenja ratnih operacija na području Galicije.²¹⁵

²¹² Pieter JUDSON, *The Habsburg Empire. A New History*, str. 3.

²¹³ Mihajlo Gruščevski (Chelm, Poljska, 17. rujna 1866. – Kislovodsk, Rusija, 26. studenog 1934.) je bio ukrajinski povjesničar, političar i državnik koji je 1918. godine obavljao dužnost prvog predsjednika samostalne i neovisne Ukrajine.

²¹⁴ WOLFF, *The Idea of Galicia*, str. 338.

²¹⁵ WOLFF, *The Idea of Galicia*, str. 362.

Ujedinjenje austrijske i ruske Ukrajine u samostalnu Ukrajinu je bio zahtjevan politički projekt koji je tražio njihovo izdvajanje iz državnog sastava Austro-Ugarske i Ruskog Carstva. Nijedna od navedenih država nije podržavala projekt samostalne Ukrajine, odnosno pristajala na stvaranje nove samostalne države na dijelu njenog teritorija. Razlozi protivljenju nastanka samostalne Ukrajine njenim izdvajanjem iz teritorija Ruskog Carstva i Austro-Ugarske su prvenstveno bili ekonomski. Gospodarski je Galicija bila izrazito važno područje Austro-Ugarske Monarhije radi proizvodnje nafte i zemnog plina. Pretežito ravničarska zemlja čija se većina stanovništva bavila poljoprivredom, stočarstvom i trgovinom poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda, bila je zaostalo ruralno područje sa slabom prometnom infrastrukturom i pretežito seoskim stanovništvom. Galicija je bila zemlja bogata mineralima i izvorima energije, ali njeno stanovništvo je bilo siromašno. Zahvaljujući galicijskim naftnim poljima, Austro-Ugarska Monarhija je 1914. godine bila treći najveći proizvođač nafte na svijetu. Godišnje je u Galiciji proizvedeno 5 % ukupne svjetske proizvodnje nafte. Tijekom Prvog svjetskog rata je Austro-Ugarska bila u prvih deset proizvođača nafte na svijetu. Najveći naftni bazen u nekadašnjoj Galiciji se nalazio u njenom istočnom dijelu na području Lavova i Volinja, a značajna mjesta su bili gradovi Drohobič, Borislav i Škidnica. Naftna proizvodnja je bila velika i značajna djelatnost, a nafta se bušila na području 130 gradova i sela diljem Galicije.²¹⁶

Unatoč ovakvim velikim bogatstvima, stanovnici Galicije su imali malo koristi od nafte jer je životni standard bio jako nizak, a ljudi siromašni. Velika većina ih se bavila poljoprivredom i uzgojem stoke. Galicija je površinom pokrivala 25 % teritorija austrijskoga dijela Monarhije, ali je na njenom području bilo samo 9,3 % industrijskih postrojenja.²¹⁷ Zbog toga su stanovnici Galicije bili uvelike ovisni o urodu i plodovima zemlje, a ne o prihodu od nafte ili petroleja, a disparitet između bogatstva zemlje i siromaštva naroda bio je jako izražen.

Na početku Prvog svjetskog rata je na području ruskog dijela Ukrajine živjelo je 27 000 000 stanovnika. Premda je Kijev bio političko, gospodarsko, prometno i kulturno središte Ukrajine i njena prijestolnica sa 630 000 stanovnika, najveći je grad bio Odesa na Crnom moru s 670 000 stanovnika. Zatim je slijedio Katerinoslav, današnji Dnjipro na Dnjepru, s 220 000 stanovnika.²¹⁸

U cilju suzbijanja daljnjih pobuna, sprječavanja revolucije i učvršćivanja svoje vlasti, ruski car Nikola II. Romanov²¹⁹ 1906. godine diže važan financijski zajam od Francuske, glavne sa-

²¹⁶ Alison FLEIG FRANK, *Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia*, str. 8.

²¹⁷ FLEIG FRANK, *Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia*, str. 44.

²¹⁸ Serhi PLOHKIL, *The Gates of Europe. A History of Ukraine*, str. 185.

²¹⁹ Nikola Aleksandrovič Romanov, Nikola II. Romanov (Sankt Peterburg, 18. svibnja 1868. – Jekaterinenburg, 17. srpnja 1918.) je bio posljednji ruski car koji je vladao carskom Rusijom od 1894. do 1917. godine.

veznice Ruskog Carstva od 1892. godine, kada je potpisan vojni savez između Francuske i Ruskog Carstva. Taj je savez bio uperen protiv Njemačke. Car Nikola II. Romanov 1906. godine isto tako odlučuje donijeti ustav i prvi puta u ruskoj povijesti sazvati parlament u kojem bi bili zastupljeni svi slojevi ruskog društva. Nije to bio ustav zapadnog tipa, kakav zamišljamo danas jer su Rusi drukčije zamišljali koncept ustava pa je i taj ustav trebao uređivati odnose koji su bili drugačiji u carskoj Rusiji od onih u zemljama zapadne Europe i razvijenog kapitalizma.

Istoga dana kada se prvi puta u ruskoj povijesti sastala prva ruska skupština – Duma, 10. svibnja 1906. godine, car Nikola II. donosi Temeljne zakone Rusije – vrstu oktroiiranog Ustava. Ovo nije bio pravi ustav u današnjem smislu riječi, već kodifikacija običajnih prava kakva se u Europi donosila u obliku *leges fundamentales* od 16. do 18. st. Prema ovome Ustavu, car nosi naslov autokrator (samovladar) sa širokim ovlastima i listom prerogativa. U isključivoj su nadležnosti cara bili vojska i mornarica, diplomacija, objavljivanje rata i zaključivanje mira, sklapanje međunarodnih ugovora, pitanje nasljedstva prijestolja, upravljanje krunskim dobrima i plaće članova carske obitelji. Bio je to autokratski parlamentarizam u punom značenju. Car je sazivao i raspuštao Dumu, vladao ukazima koji su se Dumi podnosili na odobrenje, postavljao i opozivao ministre u vladi koji su samo njemu odgovarali, a ne Dumi koja nije izglasavala državni proračun i nije imala kontrolu nad rashodima države.²²⁰

Prema Temeljnim zakonima Rusije, svim narodima koji su dotada imali određeni stupanj samouprave, ukinuto je ovo pravo, osim Finskoj, koja je zadržala autonoman status. Ruska Poljska, Ukrajina, Besarabija i baltičke zemlje Litva, Estonija i Latvija, izgubile su ovim potezom ruskog cara autokrata Nikole II. već ionako ograničene elemente državnosti u sastavu Ruskoga Carstva i bile svedene na niži rang državne tvorevine, na rang gubernije Velikoga Ruskog Carstva.²²¹ Državno-pravni status Ukrajine u Ruskom Carstvu nije bio u skladu s njenom geopolitičkom i gospodarskom važnosti za Carstvo. Pred Prvi svjetski rat je Ukrajina imala prvorazredan ekonomski značaj za Rusko Carstvo. Na prostoru osam gubernija koje su 1914. godine činile Ukrajinu (teritorij manji od današnjeg) bila je 1/3 sveukupne pšenice u čitavom Carstvu pa je većina kruha i hrane dolazila iz Ukrajine. Nadalje, 80 % žitarica i šećera se proizvodilo i izvozilo iz Ukrajine. Bez njihovog izvoza preko crnomorskih luka na europska i svjetska tržišta te uvoza u druge ruske gradove u brojnim neplodnim krajevima Rusije, teško da bi trgovinska bilanca Ruskog Carstva bila pozitivna.²²²

Važnija od proizvodnje hrane je bila ukrajinska teška industrija i metalurgija. Još je 1870.

²²⁰ KURTOVIĆ, *Opća povijest prava i države*. II. Knjiga, Zagreb, str. 276.

²²¹ Filip KATANIĆ, Porijeklo sukoba. Ukrajina i Rusija tijekom Prvog svjetskog rata, 37. U: *Specijal Večernjeg lista*, ožujak 2022., ur. Stela Lechpammer, str. 35-49.

²²² KATANIĆ, Porijeklo sukoba, str. 38.

godine bogati velški industrijalac John James Hughes²²³ osnovao grad Juživku koji je 1961. godine promijenio ime u Donjeck i postavio temelje za razvoj velikog industrijskog bazena na potezu od Donbasa do rijeke Donjeck. Uslijedila je ubrzana industrijalizacija i urbanizacija, dolazak mnogobrojnog ukrajinskog ruralnog stanovništva u gradove, razvoj prometne infrastrukture i prometa. Pred Prvi svjetski rat 75 % izvoznih proizvoda Ruskog Carstva dolazilo je iz Ukrajine. Kako ističe Serhi Plohkii u svojoj knjizi *Vrata Europe*: „Vremena kada je sibirsko krzno predstavljalo glavni izvozni proizvod Ruskoga carstva su odavno prošla, dok vrijeme sibirске nafte i plina još nije nastupilo“.²²⁴

Uz proces industrijalizacije Ukrajine i povećanje njenog prometnog i gospodarskog značaja od posljednje četvrtine 19. st. do Prvog svjetskog rata, tekao je i proces migracija brojnog ruskog agrarnog stanovništva na jug u Ukrajinu. Razlog tome je veća produktivnost ukrajinske zemlje od ruske, jer je ukrajinska crnica bila mnogo plodnija od ruske zemlje na sjeveru i sjeveroistoku europskoga dijela Rusije. U ovome razdoblju među mnogobrojnim ruskim obiteljima koje se doseljavaju u Ukrajinu iz Rusije, dolaze i obitelji Hruščov i Brežnjev. Ove se obitelji sele na jug iz ruske gubernije Kursk, sjeverno od Ukrajine. Nikita Hruščov²²⁵ i Leonid Brežnjev²²⁶ će iz ovih obitelji kasnije postati glavni sekretari komunističke partije SSSR-a.

Migracije stanovništva i rapidna industrijalizacija bili su tipični za prijelaz iz 19. u 20. stoljeće pa ni Ukrajina unutar Ruskog Carstva po tom pitanju nije bila iznimka. Tako je 1914. godine 70 % ugljena, 68 % željeza i 58 % čelika dolazilo iz Ukrajine kao i velik broj gotovih industrijskih proizvoda. Toliki je bio doprinos i industrijski značaj Ukrajine Ruskom Carstvu. Sve dok 1930-ih godina Staljin nije stvorio novu industrijsku bazu SSSR-a na Uralu i zapadnom Sibiru, Ukrajina je bila glavna industrijska regija Ruskog Carstva. Sveukupno gledano, Rusija bi bez Ukrajine 1914. godine, kada je krenula u Prvi svjetski rat, teško mogla voditi taj rat. Dominic Lieven stoga zaključuje u svojoj knjizi *Prema požaru* kako bi Rusko Carstvo, da je tada izgubilo Ukrajinu, prestalo biti velika svjetska sila.²²⁷

²²³ John James Hughes (1814. - 1889.) je bio velški inženjer, izumitelj, industrijalac i poslovni čovjek. Po njemu je selo Južovka (Hjužovka prema izgovoru njegovoga imena) dobila ime oko koje je nastala industrijska baza Donjecka.

²²⁴ PLOHKII, *The Gates of Europe*, str. 177.

²²⁵ Nikita Sergejevič Hruščov (Kalinovka, 17. travanj 1894. – Moskva, 11. rujna 1971.) je bio sovjetski političar i državnik ukrajinskog porijekla. Generalni sekretar Centralnog Komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza od 1953. godine do listopada 1964. kada je dao ostavku na svoj položaj.

²²⁶ Leonid Iljič Brežnjev (Dniprodzeržinsk u Ukrajini, 19. prosinca 1906. – Moskva, 10. studeni 1982.) je bio sovjetski političar i državnik. Generalni sekretar Centralnog Komiteta Komunističke partije Sovjetskog Saveza od 1966. godine do svoje smrti.

²²⁷ Dominic LIEVEN, *Towards the Flame*, str. 52.

Što se tiče etničkoga sastava Ruskog Carstva, Rusi su kao i Mađari u ugarskoj polovici Austro-Ugarske Monarhije od 1867. do 1918. godine bili manjina koja je vladala većinom. Činili su samo 44 % stanovnika Carstva, dok je daljnjih 22,5 % bilo slavensko, a to su bili Ukrajinci i Bjelorusi, s time da je Ukrajinaca bilo četiri puta više od Bjelorusa. S Rusima su činili 2/3 stanovnika Carstva i gotovo ¾ pripadnika carskih oružanih snaga (73 %). Ostali brojni narodi na ogromnim prostorima Rusije su činili ostatak od 27 %.²²⁸ U miru, cjelokupni je vojni aparat ruske carske vojske brojao 1 420 000 vojnika i časnika, od čega je bilo 1 300 000 vojnih osoba. Od ovoga broja je 811 000 vojnika i časnika služilo u pješastvu, 133 000 u konjaništvu, a 209 000 u topništvu. K tome je u vojsci bilo i 59 000 inženjera i 88 000 osoba u postrojbama podrške (opkopari, izviđači, medicinski sanitet, opskrba, komunikacija, osiguranje pozadine). Nakon provedene mobilizacije u kolovozu i rujnu 1914. godine, ruska carska vojska je na početku Prvog svjetskog rata brojala 5 962 396 vojnika i časnika. Od ovoga je broja 2 970 449 vojnika i časnika prošlo vojnu obuku pa se ovaj broj smatra brojem što čini brojnost operativne ruske vojske na početku Prvog svjetskog rata.²²⁹

Diskriminacija ne-ruskih časnika se ogleda na primjeru strukture časničkoga zbora ruske carske vojske. Ovdje je čak 89% časnika najvišeg i srednjeg zapovjednog ranga bilo Rusa, a samo 11% druge etničke pripadnosti. Carsku Gardu su uglavnom činili Rusi (90% sastava) dok je ostatak dolazio iz starih plemićkih obitelji baltičkih Nijemaca i Gruzina. Carska vlast je s nepovjerenjem gledala na ukrajinsko plemstvo, tako da, ne samo da ono nije moglo služiti Gardu, nego se na području Ukrajine nisu otvarale vojne akademije i stručne škole za obuku časnika. Radi suzbijanja ukrajinskog separatizma carska vlast je neposredno pred Prvi svjetski rat odbacila prijedlog za formiranjem Maloruske garde, sastavljene i vođene od ukrajinskih plemića.²³⁰

O nacionalnom pitanju u Ruskom Carstvu nije se razgovaralo. Za vladajuću elitu je Ukrajina bila jednostavno dio istog civilizacijskog i kulturnog kruga, iste vjere i zajedničke prošlosti, na čvrstim legitimnim temeljima. Rusi su na Ukrajince gledali kao na Ruse koji pričaju čudnim jezikom. No tako je bilo samo među seljačkim, uglavnom nepismenim masama koje su početkom rata živjele na selu i koje su, kad je carska Rusija objavila rat Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, iskazale bezrezervnu lojalnost ruskom caru i državi. Iz navedenoga se može zaključiti kako do Prvog svjetskog rata kod ukrajinskih seljaka nije bila razvijena nacionalna svijest, što je pak bila posljedica njihovog statusa. Oni su tek nešto više od pola stoljeća nakon oslobođenja mužika uživali građanska prava i bili apolitični prema unutrašnjim pitanjima Carstva, bez svijesti o postojanju posebnoga, ukrajinskog nacionalnog identiteta.

²²⁸ LIEVEN, *Towards the Flame*, str. 52.

²²⁹ KATANIĆ, *Galicija 1914.*, str. 55.

²³⁰ Sava ŽIVANOV, *Pad ruskog carstva*, sv. I., str. 334.

Situacija u ukrajinskim gradovima, naftom bogatim industrijskim područjima Donbasa i prometno i trgovinski važne crnomorske obale je odavala drugačiju sliku od situacije na ukrajinskom selu. Ovdje je bila razvijena posebna ukrajinska nacionalna samosvijest, različita od ruske, kod ukrajinskog građanskog stanovništva, bogatih trgovaca i industrijalaca. Razlozi ove povišene ukrajinske samosvijesti na navedenim područjima su bili ekonomski. Do 1914. godine je ukupna godišnja proizvodnja nafte s područja ruske Ukrajine dostigla razinu preko 2 000 000 tona što je bilo oko 4 % sveukupne svjetske proizvodnje, odmah iza SAD-a i austrijskoga dijela Ukrajine, odnosno Galicije. Stoga je akumulacija kapitala ovdje omogućila viši životni standard ukrajinskom građanskom, trgovačkom i poduzetničko-industrijskom sloju vlasnika tvornica koji su imali drukčije poglede na budućnost Ukrajine. Ovaj sloj je izražavao jasne nacionalne osjećaje, težnju za samostalnošću i stavljao u prvi plan rješavanje ukrajinskog nacionalnog pitanja u korist pune ukrajinske samostalnosti izvan Ruskog Carstva.

Navedene su političke okolnosti otežavale rješavanje ukrajinskog nacionalnog pitanja, dodatno opterećivale već zategnute austrougarsko-ruske diplomatske odnose zbog ruske i austrougarske politike na Balkanu te naposljetku komplicirale odnose između Poljaka, Ukrajinaca i Rusina u Galiciji.

Proglašenje samostalne Ukrajine tijekom Prvog svjetskog rata

Središte ukrajinskog nacionalnog pokreta za samostalnost Ukrajine se nalazilo u istočnoj Galiciji, u austrijskom dijelu Ukrajine, zbog povoljnijih političkih prilika za djelovanje od onih koje su bile u ruskom dijelu Ukrajine. Za razliku od negatorske politike ukrajinskog nacionalnog pitanja Ruskog Carstva u ruskom dijelu Ukrajine, austrijske su vlasti u Galiciji poticale ukrajinski nacionalizam kao protutežu ruskom i poljskom utjecaju u austrijskoj polovici Monarhije. Tako je pred Prvi svjetski rat Galicija postala utočište ukrajinskih političkih emigranata iz Ruskog Carstva. Zanimljivo, među emigrantima iz Ruskog Carstva u Galiciji se na samome početku Prvog svjetskog rata našao i Vladimir Iljič Uljanov,²³¹ poznat kao Lenjin, vođa boljševika. Austrijska je policija početkom Prvog svjetskog rata uhitila Lenjina koji se našao na području Krakova gdje se okupljala 1. austrougarska armija. Prvotno optužen za špijunažu u korist Rusa, Lenjin je otpušten iz policije nakon intervencije socijaldemokratskog zastupnika u Carevinskom vijeću Viktora Adlera²³² koji je dokazao da je Lenjin zapravo nepri-

²³¹ Vladimir Iljič Uljanov, revolucionarnog imena Lenjin (Simbirsk, 22. travnja 1870. – Gorki, kraj Moskve, 21. siječanj 1924.) je bio ruski revolucionar, državnik i pisac. Vođa boljševika od 1903. godine i Sovjetske Rusije od 7. studenog 1917. do svoje smrti.

²³² Viktor Adler (1852. - 1918.) je bio austrijski političar i osnivač Socijaldemokratske stranke Austrije.

jatelj carske Rusije i emigrant koji radi za Austriju. Tek pošto su vojne vlasti pustile Lenjina, on je preko Beča vlakom otputovao u Zürich, u neutralnu Švicarsku.²³³

Lenjinova je osobna sudbina na početku Prvog svjetskog rata imala utjecaja i na sudbinu Ukrajine. Da su kojim slučajem vojne vlasti u Galiciji zadržale Lenjina ili ga odmah objesile ili strijeljale, kao što je to bio čest slučaj u ratu na području Galicije u slučaju optuženih za špijunažu u korist neprijatelja, tijekom svjetske povijesti bi bio sasvim sigurno drugačiji.²³⁴ Ova-ko je Lenjin odigrao ključnu ulogu u zadržavanju Ukrajine u sastavu Sovjetske Rusije 1918. i 1919. godine i time odgodio nastanak samostalne Ukrajine sve do kraja 1991. godine i raspada SSSR-a.

U ruskom dijelu Ukrajine, začetnik modernog ukrajinskog nacionalnog pokreta koji je imao za cilj neovisnost Ukrajine je bio odvjetnik i političar iz Harkiva Nikola Ivanović Mikonovski (ukr. Mykola Ivanovich Mikhonovsky).²³⁵ Mikonovski je već nakon prve revolucije u Petrogradu 1905. godine koja se ubrzo proširila i Ukrajinom²³⁶ osnovao Ukrajinsku revolucionarnu stranku i sastavio proglas *Ujedinjena Ukrajina*. Potom je u svojem pravno-političkom traktatu osporio pravnu osnovu Perejaslavskog ugovora iz 1654. godine potpisanog između ruskog cara Alekseja I. Mihajloviča i kozačkog atamana Bogdana Hmeljnitskog.²³⁷ Potpisivanje Perejaslavskog ugovora iz 1654. godine predstavlja ključni trenutak u povijesti Ukrajine. Tada je nastala „neraskidiva veza između Rusije i Ukrajine“, a političko težište ukrajinskih povijesnih zemalja se počelo okretati prema Moskvi. Od 1654. do 1991. godine traje zajednički život Ukrajine i Rusije u istoj državi. Ovime se ugovorom kozačka Ukrajina s desne obale Dnjepra sjedinila s carskom Rusijom.

Mikonovski se pozivao na povijesne činjenice. Pravnom logikom je nastojao dokazati ništavnost Perejaslavskog ugovora. Kronološkim redom je taksativno naveo listu povreda prava koje je ruski car jamčio kozačkom atamanu i njegovom ukrajinskom narodu naseljenom u

²³³ Manfred RAUCHENSTEINER, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*, str. 162.

²³⁴ KATANIĆ, *Galicija 1914.*, str. 108.

²³⁵ Nikola Ivanović Mikonovski (31. ožujak 1873. – 3. svibanj 1924.) je bio ukrajinski odvjetnik, političar i pisac, vođa političkog pokreta za samostalnost Ukrajine u ruskom dijelu Ukrajine od 1905. do 1918. godine.

²³⁶ Iz ove revolucije datira poznata scena suzbijanja revolucije u Odesi, prikazana u filmu *Krstarica Potemkin* sovjetskog filmskog redatelja Sergeja Eisensteina. Premda se radi o filmskom prikazu koji nije odgovarao stvarnim događajima, prema povijesnim izvorima i pričama očevidaca, scena suzbijanja revolucije u Odesi 1905. je jedna od najpoznatijih primjera sovjetske propagande protiv carizma u Rusiji i ikona boljševičke revolucije.

²³⁷ Ovim ugovorom se kozački ataman Zaporizja, pokrajine i administrativne oblasti u današnjoj jugoistočnoj Ukrajini na desnoj obali Dnjepra, Bogdan Hmeljnitski, obvezao na vjernost ruskom caru Alekseju I. Mihajloviču u zamjenu za njegovu pomoć u borbi protiv poljske vlasti u Ukrajini, vođenjem ustanka protiv Poljaka preko lijeve obale Dnjepra.

Zaporižju u zamjenu za njegovo vazalstvo prema ruskom caru. Primjerice, Mikonovski je dokazivao kako je prema ovom ugovoru ruski car jamčio pravo samostalnog izbora kozačkog atamana i nepovredivost prava Zaporiške Sič, kozačke republike na desnoj obali Dnjeptra u današnjoj jugoistočnoj Ukrajini koje su kasniji ruski carevi pogazili, oduzimanjem prava Kozacima da izaberu svojeg atamana. Pored navedenoga, umjesto očuvanja kozačkog, slobodarskog identiteta, nastupila je rusifikacija s ciljem stvaranja ruskog carstva, što je bilo u skladu s ranije spomenutom velikom strategijom. Političko djelovanje Mikonovskog je označilo prekretnicu u modernoj povijesti Ukrajine. Mikonovski je bio prvi koji je tako temeljito, snagom pravne uvjerljivosti i pravnom logikom, osporavao pravni temelj zajedničke države Rusa i Ukrajinaca, a politički program njegove stranke je bio prvi koji se otvoreno usudio istaknuti potpunu ukrajinsku neovisnost kao cilj političkog djelovanja.

Ukrajinski vođe nacionalnog pokreta za samostalnost Ukrajine su na osnovi programa Mikonovskog Prvi svjetski rat vidjeli kao priliku za ostvarenje svog političkog programa. Ta im se prilika ukazala 1917. godine kada su prvo Februarskom revolucijom kojom je srušen carizam i uvedena građanska republika na teritoriju Ruskog Carstva, a potom i Oktobarskom revolucijom kojom su boljševici preuzeli vlast u Rusiji, stvoreni uvjeti za provođenje političkog programa samostalne Ukrajine u djelo.

Pad carizma u Rusiji 8. ožujka 1917. i proglašenje građanske republike na tlu carske Rusije s privremenom vladom na čelu s Georgijem Jevgenjevičem (knez Lavov)²³⁸ kao premijerom i Aleksandrom Kerenskim²³⁹ kao ministrom rata označili su početak novog razdoblja povijesti Rusije i Ukrajine. Istoga se dana u Kijevu Narodno vijeće Ukrajine (ukrajinska *Rada*) proglasilo legitimnim predstavnikom ukrajinskog naroda na cjelokupnom povijesnom području Ukrajine. *Radu* je činila koalicija ukrajinskih stranaka i kulturnih organizacija koja je imala zajednički politički program – stvaranje samostalne i neovisne Ukrajine. Za predsjednika ukrajinske *Rade* je izabran Mihajlo Hruščevski, vođa ukrajinskog nacionalnog pokreta u Galiciji i jedan od vođa revolucije u ruskom dijelu Ukrajine 1905. godine.

Kao izvršno tijelo ukrajinske *Rade* je osnovan Generalni sekretarijat, prva moderna ukra-

²³⁸ Georgij Jevgenjevič, knez Lavov (Tula, 2. studeni 1861. – Pariz, 7. ožujak 1925.) je bio ruski aristokrat i pravnik koji je preuzeo dužnost premijera privremene vlade Republike Rusije s ciljem provođenja socijalnih reformi i preustroja Ruskog Carstva u modernu građansku državu demokratskog tipa. U listopadu 1917. je uhićen od boljševika, ali je uspio izbjeći smrt bjekstvom iz Rusije u Pariz.

²³⁹ Aleksandar Kerenski (Simbirsk, 2. svibnja 1881. – New York, 11. lipnja 1970.) je bio ruski političar i državnik, pripadnik esekera, umjerenih socijalista. Nakon Februarske revolucije preuzima dužnost ministra rata u privremenoj vladi Republike Rusije, a 7. srpnja dužnost premijera. Oktobarskom revolucijom 7. studenog 1917. svrgnut je s vlasti. U bijegu od boljševika se skrivao u Rusiji do svibnja 1918. kada odlazi u Pariz i pokušava od zapadnih saveznika dobiti pomoć za povratak na vlast u Rusiji. Napisao je nekoliko knjiga o revolucijama u Rusiji i predavao na sveučilištu da bi od 1940. godine do smrti živio u New Yorku.

jinska vlada, koju su uz Hruščevskog vodili Simon Petljura (ukr. Symon Petliura)²⁴⁰ i Vladimir Viničenko (ukr. Volodimir Vinnichenko)²⁴¹. Ova je autonomna ukrajinska vlada započela s radom tijekom ožujka 1917. Njen je ured bio na tavanu Pedagoškog muzeja u Kijevu. Uredbe i proglašenja ove vlade je sastavljao Viničenko na ukrajinskom i ruskom jeziku.²⁴² Vlada se proglašila nadležnom i za ukrajinski i za austrijski dio Ukrajine, što je implicitno odražavalo težnju za ujedinjenjem navedenih dijelova Ukrajine u jednu samostalnu državu. Problem je bio u tome što ova ukrajinska vlada nije imala stvarnu vlast ni nad austrijskim dijelom Ukrajine, koji je tada još uvijek bio u sastavu Austro-Ugarske, a manji dio istočne Galicije pod ruskom okupacijom od rujna 1914., niti nad dijelovima ruskog dijela Ukrajine u kojima se vlast ukrajinske *Rade* još nije formirala. Ovaj nesrazmjer između teritorijalnih težnji i stvarne vlasti ukrajinske vlade nad dijelovima povijesnih ukrajinskih zemalja obilježiti će spor između Ukrajine i Rusije od 1917. godine do danas.

Ubrzo je ideja o ukrajinskoj samostalnosti dobila potporu širokih narodnih slojeva pa je od konstituiranja *Rade* u ožujku 1917. do studenoga iste godine, kada boljševici preuzimaju vlast u Rusiji, preko 300 000 vojnika ukrajinske nacionalnosti u redovima bivše ruske carske vojske iskazalo lojalnost *Radi* i napustilo Istočno bojište na kojem je ruska vojska ratovala protiv vojski Centralnih sila od 1914. Međutim, politički rad ukrajinske *Rade* u izgradnji samostalne Ukrajine otežan je teškim prilikama u Ukrajini i na Istočnome bojištu na kojem su preostali Ukrajinci u ruskoj carskoj vojsci, koji nisu napustili Istočno bojište, još uvijek ratovali protiv vojski Centralnih sila.

Na bojištu je vladala nestašica hrane i živežnih namirnica, a u Ukrajini su dijelovi, hranom bogate zemlje, bili pogođeni glađu zbog zaustavljanja proizvodnje hrane i njenog prijevoza u gradove radi nedostatka ugljena i ostalog pogonskog goriva koje je trošeno u ratnoj industriji. Tako je nakon tri godine rata u Ukrajini tijekom 1917. godine vladala neimaština, glad i zasićenost ratom. Dodatno nezadovoljstvo ratom je predstavljao velik broj ukrajinskih žrtava u

²⁴⁰ Simon Petljura (Poltava, 10. svibnja 1879. – Pariz, 25. svibnja 1926.) je bio ukrajinski publicist, pisac, novinar, političar i jedan od političkih i vojnih vođa ukrajinskog pokreta za ujedinjene i samostalnost Ukrajine. Tijekom Ruskog građanskog rata 1918. - 1923. Petljura je vodio ukrajinske nacionalne, građanske vojne snage protiv boljševika u Ukrajini i bio na čelu Ukrajinske Narodne Republike od kraja 1918. do sredine 1920. godine. Doživio je vojni poraz radi kojega je pobjegao iz Ukrajine. Smatra se odgovornim za masovna stradanja Židova u Ukrajini tijekom razdoblje svoje vladavine.

²⁴¹ Vladimir Viničenko (Jelisavetgrad, 1880. – Mougins, Francuska, 1951.) je bio ukrajinski političar, pisac i dramatičar, jedan od vođa ukrajinskog pokreta za ujedinjenje i samostalnost Ukrajine. Zbog neslaganja s politikom Petljure, 10. veljače 1919. daje ostavku u vladi Ukrajinske Narodne Republike i odlazi u Beč gdje 1920. godine pokušava s Lenjinom pregovarati o stvaranju neovisne socijalističke Ukrajine.

²⁴² PLOHKII, *The Gates of Europe*, str. 205.

Prvom svjetskom ratu. U redovima ruske carske vojske je od početka rata u kolovozu 1914. do kraja 1917. godine ukupno stradalo 7 036 087 vojnika i časnika. Od ovoga ogromnoga broja ljudskih žrtava, izravno poginulih u bitkama je bilo 626 440, naknadno preminulih od rana 17 174, ranjenih 2 754 202, a zarobljenih i nestalih 3 638 271.²⁴³Ne samo da je Rusija imala najveće gubitke od svih zaraćenih država u Prvom svjetskom ratu već je i velik broj Ukrajinaca u sastavima ruske carske vojske stradao na bojištima Prvog svjetskog rata na kojima je ruska carska vojska ratovala. Najveći broj stradalih Ukrajinaca je bio na Istočnome bojištu boreći se protiv njemačkih i austrougarskih vojski.

Odmah nakon konstituiranja *Rade* mnogi istaknuti Ukrajinaci vratili su se u domovinu iz emigracije kako bi pridonijeli izgradnji nove, samostalne Ukrajine. Jedan od njih je bio međunarodno priznati umjetnik, slikar i grafički dizajner Georgij Narbut.²⁴⁴Narbut je osnovao ukrajinsku Akademiju primijenjenih umjetnosti u Kijevu. On je tvorac modernog ukrajinskog vizualnog identiteta s nacionalnim obilježjima. Dizajnirao je ukrajinski državni grb, današnju plavo-žutu državnu zastavu, novčanice i poštanske marke. Grb je bio spoj povijesti i modernosti. Sastojao se od trozupca koji je predstavljao simbol srednjovjekovnog kneza Vladimira, vladara Kijevske Rusije od 980. do 1015. godine. Trozubac se nalazio iznad simbola zlatnog Kozaka na plavoj površini. Time je nova ukrajinska država ukazala na svoj pravni kontinuitet koji ide od nekadašnje Kijevske Rusije i kozačkog atamanata, područja kozačkih naseobina oko Dnjepra sa središtem u Zaporožju (Zaporoška Sič, zaporoški Kozaci) koje su od početka 16. st. do Perejaslavskog ugovora 1654. bile slobodne kozačke republike.

Dvije boje novog državnog grba i zastave, plava i žuta, bile su boje uzete iz grba Galicije, predstavljajući nebo (plava) i žito (žuta) kao simbole obilja, plodnosti i zdravog života u bogatoj zemlji. Preuzete boje simbolizirale su jedinstvo svih ukrajinskih povijesnih zemalja, kako onih u austrijskom tako i u ruskom dijelu Ukrajine, na obje obale Dnjepra. Ovu je zastavu ukrajinska *Rada* preuzela kao državnu zastavu samostalne Ukrajine u lipnju 1917.

Put od proglašenja autonomne Ukrajine u sastavu Rusije do proglašenja samostalne Ukrajine raskidom svih državnopravnih veza s Rusijom traje od lipnja 1917. do siječnja 1918. Najprije je u pregovorima ukrajinske *Rade* s privremenom vladom kneza Lavova tijekom svibnja 1917. Ukrajini uskraćen status visokog stupnja autonomije s višim elementima državnosti u sastavu nove ruske građanske republike. Zatim je, zbog neuspješne ofenzive ruske vojske na Istočnom bojištu koju je pokrenuo Kerenski 16. lipnja 1917., a koja je do 7. srpnja završi-

²⁴³ Nikolaj GOLOVIN, *The Russian Army in the World War*, str. 78.

²⁴⁴ Georgij Ivanovič Narbut (Narbutivka, 25. veljače 1886. – Kijev, 23. ožujka 1920.) potječe iz ukrajinske plumičke obitelji. Školovao se na Akademiji likovnih umjetnosti u Sankt Peterburgu i Münchenu. Ilustrirao je izdanja Bajki Hansa Christiana Andersena i mnoga druga značajna književna djela. Od rujna 1917. do svoje smrti od tifusa u ožujku 1920. bio je profesor likovnih umjetnosti i grafičkog dizajna te rektor ukrajinske Akademije umjetnosti u Kijevu.

la porazom ruskih vojski s velikim brojem žrtava i krizom koja je povodom toga zahvatila privremenu vladu, knez Lavov morao dati ostavku dok je njegovo mjesto premijera preuzeo Kerenski 7. srpnja. Zbog svega toga ukrajinska *Rada* više nije željela sudjelovati u zajedničkom ratnom naporu s Rusijom protiv Centralnih sila. Jedan od razloga je bio i ustanak boljševika protiv privremene vlade u dijelovima bivše carske Rusije zbog nastavljanja rata. Petrogradski sovjet, kao najviše predstavničko tijelo boljševika u Rusiji, ušao je u vladu kneza Lavova 31. svibnja pod uvjetom da Rusija iziđe iz rata i zaključi mir s Centralnim silama. Umjesto navedenoga, privremena vlada je odlučila ispoštovati svoje savezničke obveze prema silama Antante i pokrenula ofenzivu koja je ubrzala njen pad i otvorila boljševicima put do vlasti.

Kako bi izvukli Ukrajinu iz rata, onemogućili boljševički ustanak na području Ukrajine i oslabili državne veze s Rusijom koja je očito srljala u ratni poraz, Hruščevski, Viničenko i Petriula 23. lipnja 1917. donose prvi pravni akt iz serije *Univerzala ukrajinske središnje Rade*²⁴⁵ kojim proglašavaju autonomnu Ukrajinu, ali u sastavu reformirane, demokratske, građanske Ruske Republike. Privremena vlada je pristala priznati ukrajinsku autonomiju 16. srpnja 1917. što je izazvalo velik otpor ruskih nacionalista, vojske i Rusina u ukrajinskom i austrijskom dijelu Ukrajine. Pored navedenih političkih faktora koji nisu priznavali ukrajinsku autonomiju, našao se i Petrogradski sovjet koji se od 4. srpnja već počeo nazivati *Sveruskim sovjetom vojnika i radnika* i koji je započeo otvoreni ustanak protiv privremene vlade.²⁴⁶

Međutim, stanje se u jesen 1917. rapidno pogoršalo nagore, kako u Ukrajini tako i u cijeloj bivšoj carskoj Rusiji. Uzrok tome su bili vojni poraz ruske vojske u ofenzivi Kerenski, boljševički ustanak i napredovanje njemačke vojske prema Sankt Peterburgu. U navedenim su okolnostima raspada nekadašnje carske vojske i boljševičkog terora koji se u vojsci manifestirao ubojstvom zapovjednika i časnika, neposluhom, masovnim dezertiranjem i osnivanjem Crvene garde, temelja buduće Crvene armije, mnogi ukrajinski vojnici dezertirali i otkazali poslušnost *Radi* iskazivajući podršku boljševicima u Ukrajini.

Poput boljševika u Rusiji, boljševici su i u Ukrajini zagovarali mir i prestanak rata. Podrška ukrajinskoj središnjoj *Radi* je u ukrajinskim gradovima pala na 10 %, a u selima, gdje su seljaci počeli zauzimati plemićka dobra i imanja u potrazi za hranom, još i manje. Bez stvarne kontrole nad vojskom i policijom, nacionalne su ukrajinske snage ukrajinske *Rade* počele gubiti kontrolu nad zemljom. Dodatni je udarac ovim snagama zadala Oktobarska revolucija i bolj-

²⁴⁵ *Univerzale ukrajinske središnje Rade* čine četiri deklaracije iz 1917. i 1918. godine. Prva od 23. lipnja 1917. kojom je proglašena ukrajinska autonomija unutar građanske Rusije. Druga od 16. srpnja kojom se potvrđuje priznanje ukrajinske autonomije od strane privremene vlade u Rusiji. Treća od 20. studenog 1917. kojom se proglašava Ukrajinska Narodna Republika, ali ne i raskid s Rusijom. Četvrta od 22. siječnja 1918. kojom se proglašava raskid svih državnopravnih veza između Ukrajine i Rusije i proglašava samostalna i neovisna Ukrajina.

²⁴⁶ Anthony BEEVOR, *Russia. Revolution and Civil War 1917-1921*, str. 76.

ševičko preuzimanje vlasti. Kao izravan odgovor boljševičkom prevratu u Rusiji, a nastojeći spriječiti isto u Ukrajini, ukrajinska središnja *Rada* je proglasila Narodnu Republiku Ukrajinu 20. studenog 1917. *Trećom univerzalom*. Nominalno se radilo o neovisnoj državi, ali takvoj koja bi ostala u nekoj vrsti federacije s Rusijom na demokratskim i republičkim osnovama, u formi realne unije. Opet su kao i u ranijim razdobljima povijesti Ukrajine i Rusije, ukrajinsku središnju *Radu* u donošenju ove odluke vodili ekonomski razlozi. Zbog prometne i trgovačke povezanosti dviju zemalja, boljševičkog preuzimanja vlasti i neposredne prisutnosti austro-ugarskih i njemačkih vojski na bojištu, zadržavanje pravne veze s Rusijom se krajem 1917. godine pokazalo akutnom geopolitičkom nuždom za Ukrajinu.

Problem je bio u tome što je *Rada* proglasila neovisnost na teritoriju većem od teritorija povijesne Ukrajine. *Rada* se smatrala nadležnom za područja na istoku i jugu Ukrajine koja su bila nastanjena etničkim Ukrajinčima i Rusima. Radilo se o bivšim carskim gubernijama čiji se teritorij prostirao i Ukrajinom i Rusijom. To su bile gubernije Harkiv, Herson, Tavri-da, Kursk i Voronjež. *Trećom univerzalom* ukrajinske središnje *Rade* i proglašenjem Ukrajine na pojedinim teritorijima pod stvarnom vlašću boljševika, prekinuta je kratkotrajna suradnja ukrajinske središnje *Rade* i boljševika koji su udružili snage protiv ostataka privremene vlade u Sankt Peterburgu. Tako je nakon samo 12 dana suradnje počeo sukob između ukrajinske *Rade* i boljševika u Moskvi.

Boljševicima nove granice Ukrajine nisu bile prihvatljive. Bez Ukrajine bi njihova država bila lišena vitalno važnih industrijskih i poljoprivrednih područja dok bi boljševička država ostala bez važnih pomorskih luka i vojnih baza na obalama Crnog mora. Budući da su luke na arktičkom pojasu ruske obale bile u posjedu građanskih snaga koje su preuzele ime Bijeloga pokreta konzervativaca i bivših visokih časnika ruske carske vojske, boljševička bi država ostala odsječena od vitalnih linija opskrbe robama i namirnicama te pristupima međunarodnoj trgovini putem mora. Stoga boljševici tijekom zime 1917. na 1918. godinu pokušavaju državnim udarom preko Kijevskoga sovjeta, saveza radnika, seljaka i vojnika, postaviti sovjetsku vladu u Ukrajini i tako preuzeti vlast. S tim ciljem je sazvan Kongres ukrajinskog sovjeta u Kijevu u prosincu 1917. Međutim, većina ukrajinskih seljaka nije podržavala boljševički program koji je značio kolektivizaciju, nacionalizaciju i komasaciju njihovih zemljišnih posjeda, pa se nisu ni odazvali pozivu. Budući da Kongres nije održan, boljševički državni udar u Ukrajini nije uspio.

Neuspjeh u Ukrajini nije obeshrabrio boljševičke vođe. Na Badnjak, 24. prosinca 1917., boljševici u Harkivu proglašavaju Ukrajinsku Narodnu Republiku Sovjeta na cijelom povijesnom području Ukrajine. Poput svojih političkih rivala iz Kijeva koje je predstavljala ukrajinska središnja *Rada*, boljševička Ukrajina obuhvaća i dijelove Rusije. Već u drugoj polovici siječnja 1918. godine, uz političku i vojnu potporu Moskve, vojne postrojbe boljševičke ukrajinske republike pod crvenom zastavom kreću na Kijev. Pod vodstvom ruskog časnika Mihajla

Muravjeva, boljševičke snage zauzimaju velika industrijska središta diljem Ukrajine i desnu obalu Dnjepra. Tako je u prva tri tjedna siječnja 1918. ukrajinska središnja *Rada* u Kijevu izgubila stvarnu vlast nad gotovo polovicom državnog teritorija Ukrajine koji se našao pod okupacijom boljševika. Nastojeći sačuvati Ukrajinu od boljševika i što prije zaključiti mir s Centralnim silama kojim bi se okončao rat i ukrajinski vojnici u sastavu nekadašnje ruske vojske vratili svojim kućama, središnja je ukrajinska *Rada* 22. siječnja 1918. svojom četvrtom *Univerzalom* proglasila neovisnost Ukrajine i raskid državnopravnih veza s Rusijom.²⁴⁷

Na pregovorima u Brest-Litovsku je nastala konfuzna situacija koja je odražavala situaciju u Ukrajini. I boljševici iz Harkiva i predstavnici *Rade* iz Kijeva govorili su da su upravo oni legitimni predstavnici Ukrajine na tim pregovorima. Budući da se stanje na terenu brzo mijenjalo, u Brest-Litovsk su stizali telegrami s kontradiktornim vijestima iz Ukrajine. Jedne su vijesti kazivale da su Kijev osvojili boljševici a ukrajinska središnja *Rada* svrgnuta, dok su druge kazivale suprotno, da su boljševici poraženi i protjerani iz Ukrajine. Tako je krajem siječnja i početkom veljače 1918. pitanje odnosa između Ukrajine i Rusije izbilo u prvi plan na mirovnim pregovorima između Rusije i Centralnih sila. Vođa boljševičke delegacije Lav Trocki²⁴⁸ je izjavio da kijevska *Rada* nema nikakav legitimitet i da se ukrajinski Sovjet izjasnio za stvaranje zajedničke federalne socijalističke republike u kojoj bi bile Rusija i Ukrajina. Prema tome, isticao je Trocki, samo bi bio važeći ugovor koji bi vlada Federalne Socijalističke Republike Rusije zaključila s Centralnim silama u vezi Ukrajine. Međutim, Centralne su sile odbacile ovakav stav Trockog i priznale delegaciju ukrajinske središnje *Rade* iz Kijeva kao legitimnu stranu potpisnicu mirovnoga ugovora s Ukrajinom.²⁴⁹

Nakon frustrirajućih pregovora koji su nekoliko puta prekidani tijekom siječnja i veljače zbog taktike Trockog da odugovlači sa zaključenjem mira, konačno je 9. veljače 1918. potpisan mir između Ukrajinske Narodne Republike koju je predstavljala ukrajinska središnja *Rada* i Centralnih sila. Bio je to prvi mirovni ugovor Prvog svjetskog rata. *Rada* je dan prije potpisivanja mira napustila Kijev pred naletom boljševika, ali se oporavila uz vojnu pomoć Centralnih sila. Prvog ožujka 1918. uslijedio je trijumfalni ulazak njemačke vojske u Kijev i austrougarske vojske u južne dijelove Ukrajine te su boljševici protjerani s lijeve obale Dnjepra.²⁵⁰

²⁴⁷ PLOHKIL, *The Gates of Europe*, str. 208.

²⁴⁸ Lav Trocki, pravim imenom Lev Davidovič Bronštejn (Janivka, Ukrajina, 7. studeni 1879. – Ciudad de Mexico, 21. kolovoz 1940.) je bio sovjetski političar, revolucionar i politički pisac. Kao narodni komesar za vanjske poslove Sovjetske Rusije pregovarao je s poslanicima Centralnih sila na mirovnim pregovorima u Brest-Litovsku 1918. godine. Onovao je Crvenu armiju, na čijem čelu je tijekom Ruskog građanskog rata (1918. -1923.) zapovijedao u vojnim operacijama.

²⁴⁹ Wolfdieter BIHL, *Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk*, str. 94.

²⁵⁰ Jörn LEONHARD, *Pandora's Box. A History of the First World War*, str. 728.

Prema odredbama ovog mirovnog ugovora, u zamjenu za vojnu i ekonomsku pomoć Centralnih sila Ukrajini s ciljem zaštite njene samostalnosti i državng teritorija, Ukrajina se obvezala isporučiti Centralnim silama mjesečno, prema unaprijed određenim kvotama, milijun tona žita, velike količine živežnih namirnica, naftu, plin i industrijske sirovine potrebne za proizvodnju oružja. Tako je Njemačkoj pripalo 30 % ukrajinskih zaliha žita, Austro-Ugarskoj 50 %, a Osmanskome carstvu 20 %.²⁵¹ Sa stanovišta Ukrajine, mirovni ugovor iz Brest-Litovska je bio izrazito nepovoljan. To je bila visoka cijena samostalnosti u uvjetima neposredne vanjske ugroze od boljševika i Bijelog pokreta. Također, mirovni ugovor nije zadovoljio Poljake unutar Austro-Ugarske jer je područje Chelma, grada u današnjoj jugoistočnoj Poljskoj, pripalo Ukrajini. Radi toga su poljske postrojbe u sastavu austrougarske vojske demonstrativno napustile bojišnicu i krenule u Ukrajinu, dok se određeni dio priključio Antanti. Poljaci, razočarani ovakvim rješenjem poljskog pitanja u nekadašnjoj austrijskoj Galiciji, smatrali su da Centralne sile ne mogu zadovoljiti njihove težnje za stvaranjem samostalne države zbog čega su se počeli okretati Antanti i nastupati protiv Austro-Ugarske, Njemačke i Ukrajine.²⁵²

Mir između Centralnih sila i boljševičke Rusije je potpisan u nedjelju 3. ožujka 1918. godine u Brest-Litovsku. Ovim je mirom završio Prvi svjetski rat na Istočnome bojištu i prestala su neprijateljstva između Centralnih sila i Rusije. Prema odredbama ovoga mira, boljševici su se obvezali priznati sva teritorijalna osvajanja Njemačke na istoku, gubitak velikog dijela državnog teritorija Rusije i nezavisnost Ukrajinske Narodne Republike, predstavljane od središnje ukrajinske *Rade* u Kijevu. Posljedice ratnog poraza su bile osobito teške za Rusiju. Brest-Litovskim je mirom Rusija izgubila 1 600 000 km² na kojem su se prostirale današnje baltičke države Latvija, Letonija i Estonija, velike dijelove Bjelorusije, Finsku koja je proglašena samostalnom državom, Rusku Poljsku i Ukrajinu. Na izgubljenim je teritorijima živjelo 62 000 000 stanovnika, što je bilo 34 % ukupnoga broja stanovništva bivše carske Rusije. Ekonomske su posljedice mira bile strašne. Rusija je izgubila 32 % najplodnijih poljoprivrednih zemljišta, 54 % industrijskoga područja, 89 % proizvodnje ugljena i 75 % proizvodnje čelika.²⁵³ Robert Gerwarth u svojoj knjizi *Pobijedjeni* ističe da je „Mirovni ugovor iz Brest-Litovska Njemačku doveo mnogo bliže prvotnom ratnom cilju da postane dominantnom silom u Europi nego što je to bio slučaj u bilo koje vrijeme od 1914. Za Centralne sile to je bio trenutak izvanredna trijumfa“.²⁵⁴

S druge strane, budući da Nijemci od poražene Rusije nisu zahtijevali plaćanje ratne odštete niti predaju ratnog materijala, vozila, brodova, zrakoplova i automobila, a pod stvarnom

²⁵¹ Prit BUTTAR, *The Splintered Empires. The Eastern Front 1917-21*, str. 271.

²⁵² Livija KARDUM, *Suton stare Europe. Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, str. 334.

²⁵³ Nick LLOYD, *The Eastern Front*, str. 433.

²⁵⁴ Robert GERWARTH, *Pobijedjeni. Zašto nije završio Prvi svjetski rat, 1917 – 1923.*, str. 36.

i pravnom vlasti Moskve ostavili boljševicima pod kontrolom značajan dio bivšeg teritorija carske Rusije, jedini stvarni udarac političkoj moći Rusije je bila obveza boljševika da priznaju samostalnost Ukrajine i poseban mirovni ugovor potpisan između Ukrajine i Centralnih sila 9. veljače 1918. u Brest-Litovsku. Bez obzira na to što je boljševička vlast u Ukrajini bila kratka, Nijemci nisu propustili primijetiti opasnost od boljševika po njemačke interese na teritoriju nekadašnje carske Rusije, a posebno u Ukrajini. Zbog ovoga razloga su se boljševici prema članku 9. mirovnog ugovora iz Brest-Litovska između boljševičke Rusije i Centralnih sila obvezali „Prestati sa svakom službenom i neslužbenom propagandom i agitacijom protiv Centralnih sila i njihovih državnih i vojnih institucija“.²⁵⁵ Poniženje Rusije i priznanje samostalne Ukrajine u Brest-Litovsku nije označilo konačni rasplet na istoku Europe. Ubrzo nakon potpisivanja Brest-Litovskoga mira započinje Ruski građanski rat između boljševika – *Crvenih* i *Bijelih* – ostatka građanskih i carističkih snaga, koji zahvaća i Ukrajinu. Na samome početku rata, boljševici 10. srpnja 1918. donose prvi sovjetski Ustav kao temelj svoje nove vladavine. Ovaj ustav je nazvan *Osnovni zakon Ruske Socijalističke Federativne Sovjetske Republike* (Ustav RSFSR iz 1918.), a prema njemu se država zove Ruska Socijalistička Federativna Sovjetska Republika (RSFSR).²⁵⁶

Bio je to prvi boljševički ustav na svijetu. Sastoji se od 90 članaka i tiče se i Ukrajine. Ustav je uspostavio načelo diktature proletarijata, središnju vlast Sveruskog kongresa sovjeta, priznao politička prava strancima, ali ne i „parazitskim slojevima društva“ poput svećenika, redovnika, privatnih trgovaca i svih onih koji žive od dohotka od imovine (rente) a ne od vlastitoga rada (članak 69.). Što se tiče državnog uređenja i teritorijalnog ustrojstva, prema ovome je ustavu boljševička država bila federacija autonomnih oblasti: Rusije, Bjelorusije, Ukrajine i azijskih dijelova nekadašnjeg Ruskog Carstva. Pored autonomnih oblasti, postojale su i ne-autonomne oblasti koje nisu članice federacije. Sofisticirane pravne istančanosti oko preciznog definiranja nadležnosti federacije i država članica očito nisu zanemarivale boljševike. Tako ovaj ustav sadrži kontradiktornu formulaciju. Država je po svojim obilježjima bila istovremeno i unitarna, s obzirom na to da središnju vlast obavlja Sveruski sovjet u Moskvi, i federativna, bez jasno određenih nadležnosti autonomnih oblasti koje su bile članice federacije o podjeli između središnje vlasti koja je po klasičnom ustavnom pravu federalna, a ovdje unitarna u Moskvi, i nižih federalnih jedinica koje su svedene na autonomne oblasti.²⁵⁷

Ovakav razvoj događaja je predstavljao presedan u međunarodnom pravu. Prema Ustavu RSFSR-a od 10. srpnja 1918. Ukrajina je bila članica boljševičke federacije kao jedna od autonomnih oblasti Ruske Socijalističke Federativne Sovjetske Republike. Prema mirovnom ugovoru

²⁵⁵ WHEELER-BENNETT, *Brest-Litovsk. The Forgotten Peace. March 1918*, str. 256.

²⁵⁶ KURTOVIĆ, *Opća povijest prava i države*, II, str. 311.

²⁵⁷ KURTOVIĆ, *Opća povijest prava i države*, II, str. 312.

iz Brest-Litovska između boljševičke Rusije i Centralnih sila, boljševička se Rusija obvezala priznati samostalnu Ukrajinu koja je s Centralnim silama potpisala poseban mirovni ugovor gotovo mjesec dana ranije, 9. veljače 1918. Time ne samo da je boljševička Rusija prekršila odredbe mirovnog ugovora iz Brest-Litovska nego i poništila vlastito priznanje samostalne Ukrajine. Ovim je potezom bilo očito da boljševici ne poštuju međunarodni poredak, načelo *pacta sunt servanda* niti načelo suverenosti država i nepovredivost njihovog teritorija. Potpisali su mirovni ugovor bez ikakve dobre vjere da ispoštuju svoje obveze s jasnom namjerom da ga prekrše.²⁵⁸

Stanje se radikalno promijenilo kolapsom Njemačke i Austro-Ugarske u jesen 1918. godine. Poraz Centralnih sila u ratu je bio posljedica vojnih poraza bugarske i osmanske vojske u rujnu 1918. na Balkanskom bojištu i bojištu na Bliskom istoku te vojnih poraza austrougarske vojske na Talijanskom i njemačke vojske na Zapadnom bojištu. Tako je završetak rata primio obilježja kaotičnog i nejasnog ishoda koji se odrazio na sudbinu Ukrajine i odredio njen daljnji odnos s boljševičkom Rusijom. Kako ističe Henry Kissinger u *Diplomaciji* „nitko nije mogao predvidjeti da će obje strane istodobno pobijediti i izgubiti: da će Njemačka poraziti Rusiju i ozbiljno ugroziti Francusku i Englesku. Na kraju će pobijediti Zapadni saveznici uz, prijeko potrebnu američku pomoć“.²⁵⁹

Sudbina Ukrajine nakon Prvog svjetskog rata

Prvi svjetski rat je završio u studenome 1918. godine kada su posljednje dvije članice Centralnih sila, Austro-Ugarska i Njemačka, potpisale primirje sa Saveznicima. Prvo je u vili Giusti kraj Padove Austro-Ugarska potpisala primirje 3. studenoga 1918. sa Saveznicima i izišla iz rata, a potom Njemačka u Compiègneu u sjeveroistočnoj francuskoj 11. studenoga 1918. Ovaj se datum stoga uzima kao završetak Prvog svjetskog rata jer su tada konačno prestala neprijateljstva i okončane vojne operacije na svim bojištima. Formalno je Prvi svjetski rat završio potpisivanjem mirovnih ugovora u Versaillesu tijekom 1919. i 1920. godine između zaraćenih strana kojim je uspostavljen novi međunarodni poredak u Europi i svijetu.²⁶⁰

²⁵⁸ George F. KENNAN, *Russia Leaves the War*, str. 371.

²⁵⁹ KISSINGER, *Diplomacija*, str. 195.

²⁶⁰ Versailleski mirovni ugovori naziv je za više mirovnih ugovora potpisanih u dvorcu Versailles kraj Pariza u Francuskoj u razdoblju od kraja 18. do početka 20. st. Mirovni ugovori koji se odnose na Prvi svjetski rat su potpisani 28. lipnja 1919. između sila Antante i Njemačke, 10. rujna 1919. između sila Antante i Austrije u Sant-Germain-En-Layu (*Saint-germainski mirovni ugovor*), 27. studenog 1919. između sila Antante i Bugarske u Neuilly-sur-Seine, 4. lipnja 1920. između sila Antante i Mađarske u dvorcu Veliki Trianon (*Trianonski mirovni ugovor*) te naposljetku 10. kolovoza 1920. godine u Sèvresu između sila Antante i Osmanskog Carstva.

Tri dana nakon potpisivanja primirja, 14. studenog 1918. godine, dotadašnji predsjednik *Rade* Vladimir Viniček otvoreno kreće protiv dosadašnjih suradnika na čelu ukrajinskih boljševika. Osnovan je revolucionarni komitet koji je dozvolio austrougarskim i njemačkim postrojbama u Ukrajini, koje su brojale 45 000 vojnika i časnika, a među kojima su bili i pojedini hrvatski časnici i vojnici bivše austrougarske vojske, mirni odlazak iz zemlje. Viniček je na čelu ukrajinske narodne vojske, sastavljene od seljaka, industrijskih radnika i boljševika, 19. prosinca 1918. ušao u Kijev. To je označilo kraj građanske vlasti u samostalnoj Ukrajini i povratak boljševičke Ukrajinske Narodne Republike na teritoriju nekadašnje ruske Ukrajine.²⁶¹

U Galiciji, nekadašnjoj austrijskoj Ukrajini, također dolazi do rata. Ukrajinci u Galiciji proglas cara Karla I. Habsburškog od 16. listopada 1918. godine, kojim car i kralj daje narodima austrijske polovice Monarhije pravo na samoodređenje, vide kao priliku za stvaranje samostalne ukrajinske države. Na osnovi političkog programa za stvaranje samostalne Ukrajine na nekadašnjem području austrijske Galicije, galicijski su Ukrajinci smatrali da njihovoj novoj državi pripadaju dijelovi današnje Poljske, Bukovine, Čehoslovačke i Mađarske iza Karpata. Prema ovome bi programu glavni grad ove nove ukrajinske države bio Lavov, bivši glavni grad austrijske Galicije.

Pritom su se galicijski Ukrajinci suočavali s nizom problema. Prvi je bio prisutnost Poljaka u Galiciji. Glavni grad nove države Lavov je bio stvarno u vlasti Poljaka koji su zauzimali sve važne gradske funkcije, dok je većinsko ukrajinsko stanovništvo živjelo u selima u okolici Lavova. Drugi je problem bio u tome što su vojske Centralnih sila još uvijek bile na teritoriju novoproglašene države, a sami Ukrajinci nekadašnje austrijske Galicije nisu imali dovoljno ni vojne niti političke snage da uspostave svoju vlast nad proglašenim teritorijem. Treći problem je bio teritorijalni spor s Poljacima. Četvrti je bio problem boljševičke prisutnosti u Ukrajini i Bjelorusiji. Boljševici, poput Poljaka, nisu priznavali stvaranje samostalne ukrajinske države u nekadašnjoj austrijskoj Galiciji.

U opisanim su okolnostima Ukrajinci nekadašnje Galicije napali Poljake i uspjeli ih potisnuti iz Lavova. Nakon kraćeg oružanog sukoba, u Lavovu je 1. prosinca 1918. proglašena Zapadnoukrajinska Narodna Republika s Lavovom kao glavnim gradom. Time je započeo rat između Ukrajinaca i Poljaka u Galiciji. U ovaj su se oružani sukob kasnije uključili i boljševici koji su se pokazali konačnim pobjednicima. Zapadnoukrajinska Narodna Republika je 1921. ukinuta, zajedno s kulturnim i civilizacijskim identitetom ukrajinskih Galičanaca i pripojena SSSR-u.

Istu je sudbinu doživjela i nekadašnja ruska Ukrajina na čijem teritoriju je tijekom 1919. i 1920. godine vođen rat između poljskih i sovjetskih snaga, ostataka građanskih snaga pod vodstvom Petljure i boljševika koje je na čelu Crvene konjice vodio sovjetski maršal Semjon Buđoni. Mirovnim ugovorom iz Rige od 1. ožujka 1921. godine, potpisanim između Sovjetske Rusije,

²⁶¹ PLOHKII, *The Gates of Europe*, str. 212.

Sovjetske Ukrajine i Poljske, okončan je Sovjetsko-poljski rat 1919. - 1920. Kao i u Brest-Litovsku tri godine ranije, ovim je mirovnim ugovorom odlučena sudbina Ukrajine tako da je njen povijesni teritorij nastanjen Ukrajinacima podijeljen između četiri države. Galicija i Volinje su pripali Poljskoj, Bukovina Rumunjskoj, a Transkarpatska Ukrajina na današnjem krajnjem zapadu Ukrajine, oduzeta je Ugarskoj i pripojena Čehoslovačkoj. Tako se nakon četiri godine borbe za ujedinjenje austrijske i ruske Ukrajine za samostalnost i neovisnost u zajedničkoj ukrajinskoj državi, Ukrajina ponovo našla u sastavu ruske interesne sfere unutar Sovjetske Rusije.

Status Ukrajine prema Ustavu SSSR-a od 31. siječnja 1924.

Jedanaest dana nakon Lenjinove smrti 20. siječnja 1924. donesen je novi Ustav SSSR-a 31. siječnja 1924. Ovaj se ustav zove Ustav Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika, odnosno Ustav SSSR-a. Najveća je važnost stvarno uvođenje federalnog načela pri rješavanju odnosa između središnje vlasti i federalnih republika. Premda je Svesavezni kongres Sovjeta SSSR-a kao jednodomno tijelo i dalje ostao vrhovni nositelj vlasti u državi, Ustav saveznim republikama ostavlja pravo dobrovoljnog istupanja iz federacije u bilo koje doba. Također, provedena je stvarna podjela nadležnosti između savezne vlasti i vlasti republika. Vojska, mornarica, vanjski poslovi, unutarnja trgovina, promet i pošta su u isključivoj nadležnosti SSSR-a, a prosvjeta i pravosuđe u isključivoj nadležnosti republika. Zajednički su poslovi financije, rad, opskrba i radničko-seljačke inspekcije. Naposljetku, Ustav SSSR-a iz 1924. ne spominje prava i obveze građanina pojedinca, već samo propisuje jedinstveno pravo građanstva za čitavo područje SSSR-a.²⁶²

Na opisani je način nacionalno pitanje u SSSR-u riješeno na tipičan sovjetski način. Raznolikost i veličina državnog teritorija SSSR-a na kojem su živjeli mnogobrojni narodi različite povijesti, tradicije i kulture, nije dozvoljavala priznanje posebnosti, već jedino univerzalnost racionalne sklonosti ka socijalističkoj uniformnosti. To se moglo postići jedino tako da vlade pojedinih federalnih sastavnica SSSR-a dobrovoljno prenesu na središnju vlast, Vrhovni Sovjet SSSR-a, odnosno saveznu vladu, dio svojih ovlasti. Vlada Ukrajinske RSFSR je to učinila notom od 16. srpnja 1923. Time je vođenje međunarodnih odnosa, zaključivanje međunarodnih ugovora i sporazuma preneseno iz nadležnosti vlade Ukrajinske RSFSR na saveznu vladu SSSR-a. Ovime su stvoreni uvjeti međunarodnog priznanja SSSR-a. U godinu dana od donošenja Ustava uslijedilo je međunarodno priznanje 13 država. Prva je bila Velika Britanija 1. veljače 1924., a posljednji Japan 25. siječnja 1925. To je bio prvi krug uspostavljanja diplomatskih odnosa između SSSR-a i „kapitalističkih država“ političkoga Zapada.²⁶³

²⁶² KURTOVIĆ, *Opća povijest prava i države*. II. str. 326.

²⁶³ Giuseppe BOFFA, *Povijest Sovjetskog Saveza*, sv. 1, str. 169.

Smrt Lenjina, pobjeda boljševika u Ruskom građanskom ratu i donošenje novog Ustava SSSR-a, bile su pretpostavke međunarodnog priznanja SSSR-a 1924. godine. Pogotovo je Ustav otvorio put međunarodnom priznanju jer je njime *de iure* potvrđena vrhovna vlast Sovjeta SSSR-a na čitavom nekadašnjem državnom teritoriju Ruskoga Carstva kao središnje vlasti nove države. Navedeno je razvidno iz diplomatske note kojom Velika Britanija priznaje SSSR. Ovu je notu u Moskvi 2. veljače 1924. predao britanski opunomoćenik Hodgesson narodnom komesaru za vanjske poslove SSSR-a Georgiju Vasiljeviču Čičerinu.²⁶⁴ Hodgesson je ovom prilikom izjavio da „vlada Velike Britanije priznaje SSSR kao vladu *de iure* onih teritorija bivšeg Ruskog carstva koji priznaju njihovu vrhovnu vlast“.²⁶⁵

Prema ranije izloženom, ukrajinske građanske snage nisu priznavale boljševičku vlast u Ukrajini, dok je sovjetska ukrajinska vlada prenijela svoje nadležnosti na saveznu vladu čime je još jednom političko težište premješteno iz Kijeva u Moskvu. Time su ukrajinska nastojanja za stvaranjem samostalne Ukrajine izvan SSSR-a bila završena. U promijenjenim međunarodnim okolnostima ponovnog uspona i naoružavanja Njemačke s ciljem revanšizma za poraz u Prvom svjetskom ratu, najmoćnija država svijeta, Sjedinjene Američke Države, vodila je politiku podržavanja SSSR-a, što je podrazumijevalo podržavanje unutarnjeg komunističkog jedinstva monolitne državno-pravne strukture bez isticanja nacionalnih posebnosti.²⁶⁶

Najnovije doba

Koliko je bila dalekosežna i sudbinska odluka kozačkog atamana Bogdana Hmeljnickog da sudbinu svoje zemlje veže uz sjevernoga susjeda Rusiju, svjedoči i događaj s obilježavanja 300. godišnjice osnivanja ukrajinsko-ruske zajednice 1954. godine. Prvi sekretar komunističke partije SSSR-a Nikita Hruščov, Ukrajinac ruskog porijekla, predao je poluotok Krim, na kojem je 70 % stanovništva bilo rusko i koji je dotada bio dio Rusije, Ukrajini, u zamjenu za potvrdu Hmeljnickovog priznanja političke ovisnosti Ukrajine o Rusiji. Ionako je to bio akt u skladu sa sovjetskom doktrinom ograničenog suvereniteta država u sklopu Sovjetskoga Saveza, smatrao je Hruščov, pa neće biti nikakvih problema u budućnosti. Međutim, u prosincu se 1991. godine Sovjetski Savez raspao i uslijedilo je pitanje njegove sukcesije, pri čemu su jedne od nekadašnjih sovjetskih saveznih republika bile nove države sljednice, Rusija i Ukrajina. Iskrsnulo

²⁶⁴ Georgij Vasiljevič Čičerin (Karaul, 24. studeni 1874. – Moskva, 7. veljače 1936.) je bio sovjetski političar i diplomat koji je vršio dužnost ministra vanjskih poslova Sovjetskoga Saveza (narodnog komesara za vanjske poslove) od 1918. do 1930. godine. Čičerin je u ime Sovjetske Rusije potpisao mirovni ugovor iz Brest-Litovska 1918. godine.

²⁶⁵ Vladimir PETROVIČ POTEMKIN, *Historija diplomacije*, sv. 3, str. 256.

²⁶⁶ Robert E. HANNIGAN, *The Great War and American Foreign Policy, 1914-24*, str. 293.

je pitanje podjele zajedničkog nuklearnog oružja, nadležnosti i kontrole crnomorske flote, Krima, prava Rusa kao nacionalne manjine u Ukrajini i ekonomskih odnosa dviju zemalja. Ova pitanja opterećuju ukrajinsko-ruske odnose do danas.

Povijesno gledano, Ukrajina je u 20. stoljeću prošla put od gubernije Ruskog Carstva do savezne republike SSSR-a s punim pravima, pa i pravom na dobrovoljni izlazak iz sovjetske federacije. U konačnici je to i učinila, ali u bitno izmijenjenim međunarodnim i unutarnjim prilikama. U srpnju 1990. godine, Ukrajinska SSSR proglasila je suverenost. Pozivajući se na odredbe Ustava SSSR-a iz 1924. godine u kojem su decidirano navedene potvrde prava saveznih država, Ukrajina je 24. kolovoza 1991. proglasila neovisnost i najavila svoj izlazak iz SSSR-a. Posljednji korak ka punoj samostalnosti je učinjen 1. prosinca 1991. godine kada je na narodnom referendumu izabran izlazak Ukrajine iz SSSR-a.

Kako se ubrzo potom SSSR raspao, formalno-pravno je Ukrajina postala neovisna država i promijenila ime u današnju Republiku Ukrajinu. Povijest Ukrajine i Rusije je isprepletena državno-pravnim, kulturnim i civilizacijskim vezama, ali i geopolitičkom nužnošću. Navedeni povijesni događaji iz 1906., 1917., 1918. i 1924. godine u odnosima Ukrajine i Rusije predstavljaju ključne izvore današnjeg oružanog sukoba između Ukrajine i Rusije.

Zaključak

Kompleksna problematika ukrajinske samostalnosti i njenog turbulentnog odnosa s Rusijom, čija je posljedica i današnji rat između Ukrajine i Rusije, ima svoje izvorište u povijesnim, pravnim, gospodarskim, kulturnim i geopolitičkim razlozima. Dominic Lieven je u svojoj knjizi *Prema požaru* iznio tezu da je, u jednakoj mjeri kao i 1918. godine, i danas ukrajinsko nacionalno pitanje u središtu međunarodne politike i međunarodnih odnosa. On u ovoj knjizi piše da je ishod Prvog svjetskog rata ovisio o sudbini Ukrajine. „Bez ukrajinskog stanovništva“, piše Lieven, „njene industrije i poljoprivrede, Rusija ranog 20. st. bi prestala biti velika sila. Ako bi Rusija izgubila status velike sile, Njemačka bi dominirala Europom. Ruska je revolucija 1917. godine privremeno uništila rusku državu, ekonomiju i carstvo. Na neko vrijeme Rusija je prestala biti velika sila. Pritom je ključni trenutak bio nastanak neovisne Ukrajine. U ožujku 1918., Nijemci i Rusi su potpisali mirovni ugovor u Brest-Litovsku koji je okončao rat na Istočnom bojištu. Ovim je ugovorom Rusija bila prisiljena priznati Ukrajinu, u načelu kao neovisnu državu a zapravo kao njemački satelit. Da je Brest-Litovski mir preživio, Njemačka bi dobila Prvi svjetski rat. Za to Njemačka nije trebala izravnu vojnu pobjedu na Zapadnom bojištu. Neodlučan ishod na zapadu u kombinaciji s raspadom Ruskog carstva na istoku, uz njemačku dominaciju nad središnjom i istočnom Europom bi bili dovoljni da osiguraju hegemoniju Berlina nad kontinentom. Umjesto toga, saveznička pobjeda na Zapadnom bojištu je uništila

njemačke snove za carstvom na istoku. Kao uvjet primirja kojim je okončan Prvi svjetski rat [Primirje je potpisano u šumi Compiègne u sjeveroistočnoj Francuskoj 11. studenog 1918. u 11 sati ujutro, op.a.], Njemačka se morala odreći mira u Brest-Litovsku i osvojenih područja na istoku Europe. Sovjetska se Rusija povukla u vakuum, nanovo osvojila Ukrajinu i stvorila bazu za novo rusko carstvo, doduše u komunističkom obliku²⁶⁷.

S obzirom na ogromnu važnost Ukrajine za Rusiju i SSSR u cjelini, jednako kao i za Rusko Carstvo u ranijem razdoblju povijesti, sovjetski su Ustavi iz 1918. i 1924. godine pravno vezali Ukrajinu uz Rusiju. Nominalno propisujući mogućnost stvaranja samostalne Ukrajine po načelu samoodređenja naroda, međunarodne okolnosti takav razvoj događaja nisu dozvoljavale. Navedeni su sovjetski ustavi, sa stanovišta ukrajinske državnosti, predstavljali napredak u odnosu na prvi oktroyirani Ustav ruskog cara Nikole II. Romanova iz 1906. godine. Ipak, oba ustava nisu imala propisane mehanizme očuvanja ukrajinskog nacionalnog i kulturnog identiteta i zaštite ukrajinske državnosti. Time je sudbina Ukrajine bila čvrsto vezana uz SSSR sve do kraja 1991. godine.

U kaotičnoj završnici Prvog svjetskog rata, građanske ukrajinske snage našle su se u sukobu s interesima njemačkog imperijalizma i Zapadnih saveznika koji su u Ruskoj građanskoj republici, koja je kratko trajala od ožujka do studenoga 1917. godine, na teritoriju bivše carske Rusije tražili partnera za nastavak rata protiv Njemačke i Austro-Ugarske i boljševika koji su imali drugačije poglede na državnost i nacionalnu neovisnost Ukrajine. U ovakvim prilikama nije bilo moguće izgraditi suvremenu naciju i državu jer su povijesne silnice izvan Ukrajine bile presnažne. Tijek svjetske povijesti je bio takav da je prevladao boljševički koncept državnosti koji je podrazumijevao Ukrajinu u sastavu SSSR-a. A navedeno je ponovno, kao i u ranijem razdoblju carske Rusije, samo na drugim pravnim temeljima, značilo „neraskidivo državno zajedništvo Ukrajine s Rusijom“, što je i odražavalo stav o rješavanju ukrajinskog nacionalnog pitanja rođenoga Ukrajinca Nikite Hruščova.

POPIS IZVORA

BARNES STEVENI, William, *The Russian Army From Within*, London, George H. Doran Co, 1914.

BEEVOR, Anthony, *Russia. Revolution and Civil War 1917 – 1921*, London, Wiedenfeld&Nicholson, 2022.

BOFFA, Giuseppe, *Povijest Sovjetskog Saveza, sv. 1, Od revolucije do Drugog svjetskog rata. Lenjin i Staljin 1917-1941*, Opatija, Otokar Keršovani, 1985.

²⁶⁷ LIEVEN, *Towards the Flame*, str. 2.

- BIHL, Wolfdieter, *Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk*, Beč; Köln; Graz, Hermann Böhlhaus, 1970.
- BUTTAR, Prit, *The Splintered Empires. The Eastern Front 1917 – 21*, London, Osprey, 2017.
- GERWARTH, Robert, *Pobijeđeni. Zašto nije završio Prvi svjetski rat 1917. - 1923.*, Zagreb, Vuković i Runjić, 2018.
- HANNIGAN, Robert E, *The Great War and American Foreign Policy, 1914 – 24*, Philadelphia, University of Pennsylvania, 2017.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. 9, Glavni urednik Slaven Ravlić, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009.
- JUDSON, Pieter M, *The Habsburg Empire. A New History*, Cambridge; London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2016.
- KARDUM, Livija, *Suton stare Europe. Europska diplomacija i Prvi svjetski rat*, Zagreb, Golden marketing, 2009.
- KATANIĆ, Filip, *Galicija 1914. Pravi rat, Hrvati i sudbonosna bitka Austro-Ugarske*, Zagreb, Despot infinitus, 2020.
- KATANIĆ, Filip, Porijeklo sukoba. Odnosi Ukrajine i Rusije tijekom Prvog svjetskog rata, *Specijal*, ožujak 2022., 35-49.
- KENNAN. George F, *Russia Leaves the War*, Princeton, Princeton University Press, 1956.
- KISSINGER, Henry, *Diplomacija*, Zagreb, Golden marketing, 2000.
- LeDONNE, John P, *The Grand Strategy of the Russian Empire, 1650. - 1831*, Oxford, Oxford University Press, 2004.
- LEONHARD, Jörn, *Pandora's Box. A History of the First World War*, Cambridge; London, The Belknap Press of Harvard University Press, 2018.
- LIEVEN, Dominic, *Towards the Flame. Empire, War and the End of Tsarist Russia*, London, Penguin, 2015.
- LLOYD, Nick, *The Eastern Front. A History of the First World War*, London, Viking, 2024.
- KISSINGER, Henry. *World Order*, New York, Penguin Press, 2014.
- KURTOVIĆ, Šefko, *Opća povijest prava i države. II. Knjiga, Novi vijek*, Zagreb, Pravni fakultet, 1994.
- PLOKHI, Serhii, *The Gates of Europe. A History of Ukraine*, New York, Basic Books, 2015.
- POTEMKIN, Vladimir Petrovič, *Historija diplomacije*, sv. 3, Zagreb, Matica hrvatska, 1951.
- RAUCHENSTEINER, Manfred, *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*, Zagreb, Matica hrvatska, 2018.
- SERVICE, Robert *Povijest suvremene Rusije. Od carizma do 21. stoljeća*, Zagreb, Sandorf, 2014.
- The Cambridge History of Russia. Volume II. Imperial Russia 1697-1917*, Ur. LIEVEN, Dominic, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- The Cambridge History of Russia. Volume III. The Twentieth Century*, Ur. GRIGOR SUNY, Ronald, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

- ŽIVANOV, Sava, *Pad Ruskog carstva, sv. 1*, Beograd, Nolit, 2007.
- WATSON, Alexander, *Ring of Steel. Germany and Austria-Hungary at War, 1914-1918*, London, Penguin, 2014.
- WHEELER-BENNETT, John W, *Brest-Litovsk. The Forgotten Peace. March 1918*, London, MacMillan&Co, 1930.
- WOLFF, Larry, *The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture*, Stanford, Stanford University Press, 2010.
- WRIGHT, Quincy, *A Study of War, sv. 2*, Chicago, The University of Chicago Press, 1942.

SUMMARY

THE ORIGIN OF PRESENT MILITARY CONFLICT BETWEEN UKRAINE AND RUSSIA

UKRAINE AND RUSSIA DURING WORLD WAR ONE AND IMMEDIATE POST-WAR PERIOD

Abstract: The paper examines the relationship between Ukraine and Russia during the first quarter of the 20th century as a source of contemporary armed conflict between the two aforementioned states. Ukraine and Russia, both as a part of Tsarist Russia, share a common history and heritage since 1654 when the union between the two political entities had been established on the basis of alliance agreement until 1991 when the dissolution of the Union of the Soviet Socialist Republics occurred. Nevertheless, the first dissolution of the bond between two states took place in 1917 and 1918 during the First World War. At that time, Ukrainian national claims emerged and independent Republic of Ukraine had been proclaimed on the principle of national self-determination. The Treaty of Brest-Litovsk, signed by the Central Powers on the one side and Ukraine on the other, recognized the independent Ukraine. However, Ukrainian claims for the separate Slavic state on the former territory of the Russian Empire were in collision with the Bolshevik principle of nationhood. Therefore, the Ukrainian question, in the turmoil of the Russian Civil War, due to its outcome in favour of the Bolsheviks, remained strongly intermingled within the Russian political sphere of influence until the dissolution of the USSR in 1991. Unresolved disputes over Ukrainian territory and supreme authority from 1917 and 1918 between Moscow and Kiev, once again emerged during the latest crisis in Ukrainian-Russian relations from 2014, escalated into open armed conflict in February 2022. In conclusion, as in 1918 when Ukraine found herself in the centre of the world politics, today the question of Ukraine and her foreign relations with Russia, represents the centre question of international relations.

Key Words: Ukraine, Russia, The Russian Empire, The First World War, The Peace Treaty of Brest-Litovsk, The Constitution of 1918, The Constitution of 1924.